

על התשובה ועל הגאולה

**התשובה: ודאותה של התשובה ושל הגאולה • תשובת העולם
• תשובת האדם • תשובה מן החטא ותשובה אל ה' • כפרה
וטהרה • ישראל עם קרובו • קראוהו בהיותו קרוב**

**הגאולה: ארץ ישראל - היכל ה' • אלוקי ישראל ואלוקי הארץ
• תורת ארץ ישראל • משפט אלוקי הארץ • ישוב הארץ •
ארץ החיים**

**בעקבתא דמשיחא: פנימיותה של תנועת התחייה • פרשת
התשובה והגאולה • והשיב לב אבות על בני**

*מאמר זה התפרסם לאחר מלחמת יום הכפורים, בספר שהוציאו חבריהם של הנופלים, תלמידי הישיבה ה"ד, שיצאו בעיצומו של יום אל מערכות המלחמה. "רוממות אל בגרונו, וחרב פיפיות בידם". מאז ידעה הישיבה ימים רבים נוספים של אבל ושכול של חללי חרב ונפגעי טרור. יהיו הדברים האלה הנדפסים מחדש לעילוי נשמות כולם.

הקדמה

היש זיקה בין תשובה לגאולה? מן התורה נראה שקיימת זיקה מובהקת:

והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה. ושבתי עד ה' אלהיך ושמעת בקלו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך. ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה. אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך. והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטבך והרבך מאבתיך. ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חיך (דברים ל, א-ו).

הרי שרק אחרי שיחזרו ישראל בתשובה יתרחש קיבוץ הגלויות ויחל תהליך הגאולה: התשובה היא תנאי לגאולה.

אולם מספר יחזקאל עולה תמונה שונה:

ולקחתי אתכם מן הגוים וקבצתי אתכם מכל הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם. וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם. ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם והסירתי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר. ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם. וישבתם בארץ אשר נתתי לאבותיכם והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים (לו, כד-כח).

הרי שהגאולה תקדם לתשובה, תחילה "ולקחתי... וקבצתי... והבאתי אתכם אל אדמתכם, ורק אחר כך "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם... ונתתי לכם לב חדש וכו'". מכאן שהגאולה אינה מותנית בתשובה.

בשתי גישות אלו נחלקו תנאים: "רבי אליעזר אומר אם ישראל עושים תשובה נגאלים ואם לאו אין נגאלים. אמר ליה רבי יהושע אם אין עושים

תשובה אין נגאלים? אלא הקב"ה מעמיד להם מלך שגזרותיו קשות כהמן
וישראל עושים תשובה ומחזירים למוטב" (סנהדרין צז ע"ב).

ואף הראשונים נחלקו בזה. כתב הרמב"ן בפרשת האזינו: "והנה השירה
הזאת אשר היא בנו לעד אמת ונאמן תגיד כל המוצאות אותנו בביאור וכו'
וזה דבר ברור כי על הגאולה העתידה יבטיח וכו' והנה אין בשירה הזאת
תנאי בתשובה ועבודה" (דברים לב, מ). וכן כתב האור החיים בפרשת בהר,
"כי קץ הגלות ישנו אפי' יהיו ישראל רשעים גמורים ח"ו" (ויקרא כה, כח).

לעומתם דעת הרמב"ם היא, ש"כל הנביאים כולם צוו על התשובה ואין
ישראל נגאלים אלא בתשובה. וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות
תשובה בסוף גלותם ומיד הם נגאלים, שנאמר והיה כי יבואו עליך כל
הדברים האלה וגו' ושבת עד ה' אלקיך" (הלכות תשובה פ"ז, ה"ה). הרי תשובה
קודמת לגאולה.

דומה, שלפתרון הדברים רמז הרב קוק זצ"ל במשפט אחד בספרו אורות
התשובה:

התעוררות חפצה של האומה בכללה, לשוב אל ארצה, אל מהותה,
אל רוחה ואל תכונתה, באמת אור של תשובה יש בה. באמת הדבר
מתבטא בבירור גמור בבטוייה של תורה, 'ושבת עד ה' אלקיך', 'כי
תשוב אל ה' אלקיך' (אורות התשובה פ"ז, ב).

מאמר זה הוא נסיון לרדת לעומקם של דברי הרב זצ"ל. הדבר נעשה
בשלוש מערכות. האחת - ביאור מהות התשובה כפי שמבוארים הדברים
בדבריהם של המהר"ל והרב קוק, שמושג התשובה הוא מעבר לנוסחה
'חטא - תשובה'. השניה - ביאור הזיקה בין ארץ ישראל והגאולה.
והשלישית - הקשר בין התשובה והגאולה המתרחש בדורות האחרונים,
אתחלתא דגאולה וראשית התשובה.

ואם יבוא אדם לחדש דברים עליונים בעסקי התשובה בזמן הזה,
ואל דברת קץ המגולה ואור הישועה הזרוחה לא יביט, לא יוכל
לכוון שום דבר לאמתתה של תורת אמת (אגרות הראי"ה, אגרת שעח).

התשובה

ודאותה של התשובה ושל הגאולה

התשובה היא תופסת את החלק היותר גדול בתורה ובחיים, עליה בנויות כל התקוות האישיות והצבוריות. היא מצות ה' שהיא מצד אחד קלה שבקלות, שהרי הרהור תשובה הוא כבר תשובה, ומצד אחד הריהי קשה שבקשות, שלא יצאה עדיין אל הפועל במילואה בעולם ובחיים (הרב קוק, הקדמה לאורות התשובה).

על קלותה של המצוה כבר העידה התורה:

כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום, לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא, לא בשמים היא לאמר: מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו וישמיענו אותה ונעשנה. ולא מעבר לים היא לאמר: מי יעבר לנו אל מעבר הים וישמיענו אותה ונעשנה. כי קרוב אליך הדבר מאוד, בפוך ובלבבך לעשותו (דברים ל, יא-יד).

ואמרו חז"ל: "פתחו לי פתח אחד של תשובה, כחודה של מחט, ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרניות נכנסות בו" (שיר השירים רבה ה, ב).

מאידך גיסא, עמדו חז"ל על הקושי שבהבנת התשובה.

שאלו לחכמה: חוטא מה עונשו? אמרה: 'חטאים תרדף רעה' (משלי יג, כא). שאלו לנבואה: חוטא מה עונשו? אמרה: 'הנפש החוטאת היא תמות' (יחזקאל יח, ד). שאלו לתורה חוטא מה עונשו? אמרה: יביא אשם ויתכפר. שאלו להקב"ה: חוטא מה עונשו? אמר יעשה תשובה ויתכפר (ירושלמי, מכות ב, ו. ילק"ש תהלים כה, רמז תשב).

אין בכח החכמה האנושית, אף לא בכח הנבואה, לעמוד על סודה של התשובה. מצינו שאף אדם הראשון לא העלה בדעתו אפשרות של תשובה. יום אחד פגע בקין "אמר לו: מה נעשה בדינך? אמר לו: עשיתי תשובה ונפטרתי. התחיל אדם הראשון מטפח על פניו. אמר: כך הוא גדול כוחה

של תשובה ולא הייתי יודע? ! מיד עמד אדם הראשון ואמר מזמור שיר ליום השבת" (ילקוט שמעוני תהילים, רמז תתמג).

מסיבה זו ברח יונה מלפני ה', כדי להימנע מלהחזיר את יושבי נינוה בתשובה. ואף על משה רבינו סיפרו חז"ל, "כשעלה למרום מצאו להקב"ה שהוא יושב וכותב 'ארך אפים', א"ל רבש"ע ארך אפים לצדיקים. א"ל, אף לרשעים. א"ל, רשעים יאבדו. א"ל השתא חזי מאי דמיבעי לך: כשחטאו ישראל א"ל לא כך אמרת לי ארך אפים לצדיקים? אמר לפניו רבש"ע, ולא כך אמרת לי אף לרשעים" (סנהדרין קיא ע"א).

בעל כורחנו ששני פנים לה לתשובה: מצד החוזר בתשובה - קלה שבקלות; ומצד החכמה האנושית - קשה שבקשות. בירור עניין זה הוא אחד הנושאים שמאמר זה עוסק בו. אך בירור זה הוא כפרוודור לטרקלין, מבוא לעיקרו של הנושא, והוא: התשובה והגאולה. כי אכן קשורים הם שני הנושאים. העונש הוא הגלות, והתשובה היא הכפרה והגאולה. "מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך - שובה אלי כי גאלתיך" (ישעיהו מד, כב), "ושבת עד ה' אלוקיך... ושב וקבצך מכל העמים" (דברים ל, ב-ג).

ולכאורה נראה שהתשובה היא הסיבה, והכפרה והגאולה - המסובב, ולא תיתכן כפרה אצל היחיד, וגאולה אצל הציבור, ללא התנאי הבסיסי של תשובה. אולם עיון במקראות, בדברי חז"ל ובמפרשיהם, ראשונים ואחרונים, מראה כי אין הדברים כה מוחלטים. קיימת מציאות של כפרה אצל היחיד ללא תשובה, ויש אפשרות לגאולת הכלל ללא תשובה. אצל היחיד מצינו ש"מיתה ויום הכפורים מכפרים עם התשובה. תשובה מכפרת על עברות קלות, על עשה ועל לא תעשה. ועל החמורות היא תולה עד שיבוא יום הכפורים ויכפר". אך גדולה מזו אמר רבי: "על כל עברות שבתורה, בין עשה תשובה, בין לא עשה תשובה, יום הכפורים מכפר, חוץ מפורק עול" וכו' (יומא פה ע"ב). וכמה מפליא הדבר, הרי כל עניינה של התשובה הוא התיקון ומחיקת העוון, ואיך פועל עיצומו של יום את התיקון שבתשובה? !

כמו כן, מצינו בגאולת הכלל שהיא איננה מותנית בתשובתם של הרבים. בסדר הגאולה שבספר יחזקאל קודמת הגאולה לתשובה. "לא למענכם אני

עושה... כי אם לשם קדשי אשר חללתם בגויים... ולקחתי אתכם מן הגויים וקבצתי אתכם מכל הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם" ורק לאחר מכן - "וזרתי עליכם מים טהורים... ונתתי לכם לב חדש... והסירותי את לב האבן מבושרכם... ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחוקתי תלכו וגו'" (לו, כב-כז).

וכן הוא בסדר הפסוקים שבפרשת נצבים. "ושבת עד ה' אלקיך ושב וקבצך מכל העמים... אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ומשם יקחך, והביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך... ומל ה' אלוקיך את לבבך ואת לבב זרעך... ואתה תשוב ושמעת בקול ה'... והותירך ה' אלוקיך בכל מעשה ידיך... כי תשמע בקול ה' אלוקיך... כי תשוב אל ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ל, ג-ז).

וכתב הרמב"ן בהמשכה של הפרשה, בשירת האזינו "והנה אין בשירה הזאת תנאי בתשובה ועבודה" (שם לב, מ). וכן ב"אור החיים" הקדוש (ויקרא כה, כח): "כי קץ הגלות ישנו, אפילו יהיו ישראל רשעים גמורים ח"ו". וכבר נחלקו בזה חכמי המשנה והתלמוד. "אמר רב: כלו כל הקיצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה ומעשים טובים". ופי' רש"י: "אם כל ישראל חוזרים בתשובה - יבוא, ואם לאו - לא יבוא". "ושמואל אמר: דיו לאבל שיעמוד כאבלו. "אם לא יעשו תשובה אינו עומד באבלו כל הימים אלא ודאי קץ לדבר. לישנא אחרנא: דיו לאבל - דיין לישראל צער הגלות, אפילו בלא תשובה נגאלין" (רש"י). וממשיכה שם הגמ': "כתנאי - רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו אין נגאלים. אמר ליה ר' יהושע: אם אין עושים תשובה אין נגאלין, אלא* הקב"ה מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן וישראל עושין תשובה ומחזירין למוטב. תניא אידך: רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה נגאלין שנאמר: 'שובו בנים שובבים - אַרְפָּה משובתיכם' (ירמיהו ג, כב). אמר לו ר' יהושע: והלא כבר נאמר: 'חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו' (ישעיהו נב, ג). חנם נמכרתם - בעבודת כוכבים, ולא בכסף תגאלו - לא בתשובה ומעשים טובים". ונמשך הויכוח עד כי הסתיים בהודאתו של ר' אליעזר "שתק ר' אליעזר",

* הירושלמי, הובא במסורת הש"ס שם, גורס "אמר ליה ר"א".

ושתיקה כהודאה דמי (סנהדרין צז ע"ב). ומתבטא הדבר בסתירה שבפסוק:
"ר' יהושע בן לוי רמי: כתוב בעתה וכתוב אחישנה. זכו - אחישנה, לא זכו
- בעתה" (סנהדרין צח ע"א). "ואמר ר' יוחנן: אמר הקב"ה לישראל: אעפ"י
שנתתי קצבה לקץ שיבוא, בין עושים תשובה בין שאין עושים, בעונתה
היא באה" (שמות רבה כה, יב). ובתיקוני זוהר: "...וקץ דקב"ה לא תליא בזכוון
דילהון" (ז"ח תיקונים ב, ס ע"א; הובא ב'לנתיבות ישראל', עמ' 191).

תמציתם של הדברים מבוארים בספרו של גאון המקובלים בדור הקודם,
רבי שלמה אלישיב:

אמנם התקוה העתידה דכל חמדת ישראל שהם כל היעודים
אחרונים דימות המשיח וחיי העוה"ב. הנה הם תלויים באמת רק
בברית ולא בזכות, והוא ברית אבות וישראל, והברית לא תופר
לעולם, וכן אומר רבנו תם, בתוס' (שבת נה ע"א), דזכות אבות תמה
אבל ברית אבות לא תמה. וכן הוא מפורש בתורה בסוף קללות
דתו"כ "ואף גם זאת וכו', לא מאסתיים ולא גאלתיים לכלותם
להפר בריתי אתם כי אני ה' אלוקיהם", והרי מפורש ההבטחה
על הברית לישראל שלא תופר אפילו בחטא עבודה זרה רחמ"ל,
וכמו שמפורש שם על פגרי גלוליהם. ואותו הנה הוא גם
לכל יחיד ויחיד מישראל בפרט, וכמ"ש הגר"א בפרשת נצבים וכו'
דימות המשיח אינו תלוי בזכות ומעשים כלל. וכן שם בסנהדרין
צז ע"ב, בפלוגתא דר' אליעזר ור' יהושע שהגאולה העתידה
אינה תלויה במעשים טובים כלל, וכן כתב הרמב"ן בפ' האזינו
שהבטחת הגאולה העתידה אין בה תנאי בתשובה ובעבודה, אלא
שהוא מובטח לבוא עכ"פ וכו'. וכן מורה כמה פסוקים ביחזקאל
(לו, לו) מבואר שם כמעט בפירוש שהגאולה האחרונה אינה תלויה
בתשובה ומעשים טובים כלל, והיא בטוחה עכ"פ וכו' והרי לנו
מכל זה, כי הגאולה העתידה אינה תלויה בזכות ומעשים כלל
(הקדמות ושערים, שער ו, פ"ט).

ואחר כל הדברים האלה, הטעונים הסבר לעצמם, קמה וגם נצבה שאלה,
המהוה לכאורה סתירה לכל מה שנראה מהדברים האמורים על גאולה
ללא תשובה. שהרי בסדר הגאולה שבמשנה תורה, משם הוכח שהגאולה

תהיה על כל פנים, הקדימה התורה תנאי לקיבוץ הגלויות, ואמרה: "והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה אשר נתתי לפניך, והשבות אל לבבך בכל הגויים אשר הדיחך ה' אלוקיך שמה. ושב עד ה' אלוקיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום, אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך. ושב ה' אלוקיך את שבותך ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוקיך שמה" (דברים ל, א-ג). מפורש אפוא בתורה, שלגאולה תקדם תשובה, עוד בהיותם בארצות פזוריהם.

להבנת הענין יש צורך בעיון מעמיק בתוכנה הפנימי של התשובה ובערכה האמיתי של ארץ ישראל, ומתוך כך יתבררו סדרי הגאולה בתקופת קץ המגולה.

תשובת העולם

ההבנה השטחית קושרת את התשובה עם מושג החטא בלבד. החטא הוא חריגה מחוקי החיים המתאימים לאדם, והתשובה היא התרופה לעיוות זה. כל מהות התשובה ופרטיה סובבים סביב ציר זה של החטא ותיקונו. ספרים וסופרים מתארים את החושך והשפלות שאדם נקלע לתוכם בשעת החטא ומעודדים לתיקון המעוות; וחלקי התשובה - החרטה, העזיבה והקבלה - אין להם כל משמעות אילולא מציאות החטא. מושג התשובה נוצר אפוא רק לאחר חטאו של אדם הראשון.

כרם בדברי חז"ל מצינו שיסודה של התשובה נעוץ בעולם שלפני החטא, "תשובה קדמה לעולם, שנאמר 'בטרם הרים יולדו' (תהלים צ, ב)" (בראשית רבה א, ד). גדולי המעמיקים במחשבת היהדות הראו לדעת כי "עיקר התשובה איננו על עבירה דוקא" (שפת אמת דברים, פ' נצבים, תר"ן), ויש שאף הרחיבו את מושג התשובה הרבה מעבר לעולמו של האדם והאנושות: "מהלך כל היש - על יסוד התשובה הוא בנוי" (אורות התשובה יא, ד). בעל כורחנו התשובה אינה יסוד ארעי ומקרי הקשור בירידתו של האדם אלא יסוד קבוע פעיל וחיוני בכריאה בכלל, והחזרה מן החטא אינה אלא זיק אחד של אש מהשלהבת הגדולה. מהי איפוא התשובה?

ביסודו של דבר גנוז רעיון התשובה בשם - 'תשובה'. כשמדברים על

תשובה הכוונה לחזרה לנקודת המוצא. על שמואל מספר המקרא שהלך מדי שנה בשנה, וסבב בית אל והגלגל והמצפה כדי לשפוט את ישראל "ותשובתו הרמתה - כי שם ביתו" (שמ"א ז, יח). אפשר למצות את הענין במספר מילים: נקודת מוצאו של האדם והעולם בכלל הוא האלוקים. הבריאה החמרית היא התרחקות מן המקור האלוקי, והתשובה היא אמצעי בידי האדם והבריאה לחדש ולהדק את הקשר עם מקור החיוניות שלהם. תשובה היא ניסיונות האדם לקרבת אלוקים, חזרה לאותה ראשית, תשובה בעיקרה היא אל ה'; "אם תשוב ישראל נאום ה' - אלי תשוב" (ירמיהו ד, א). נדמה שאין בכל המקרא ביטוי כזה השגור היום בפינו "לחזור בתשובה", אלא לעולם "לשוב אל ה'".

עיקרה של מחשבת היהדות הוא הסולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, התלות בין העולם לאלוקים. נאמר "בדבר ה' שמים נעשו" (תהלים לג, ו) - בעבר, ונאמר "לעולם ה' דברך נצב בשמים" (שם קיט, פט) - בהווה.

ופירש הבעש"ט ז"ל, כי דברך שאמרת יהי רקיע בתוך המים וגו' תיבות ואותיות אלו הן נצבות ועומדות לעולם בתוך רקיע השמים, ומלוכשות בתוך כל הרקיעים לעולם, להחיותם, כדכתיב "ודבר אלוקינו יקום לעולם". "ודבריו חיים וקיימים לעד ולעולמי עולמים", כי אילו היו האותיות מסתלקות כרגע ח"ו, וחוזרות למקורן, היו כל השמים אין ואפס ממש והיו כלא היו כלל, וכמו קודם מאמר "יהי רקיע" ממש. וכן בכל הברואים שבכל העולמות, עליונים ותחתונים, ואפילו הארץ הלזו הגשמית ובחינת דומם ממש, אילו היו מסתלקות ממנה כרגע ח"ו, האותיות מעשרת המאמרות שבהן נבראת הארץ בששת ימי בראשית, היתה חוזרת לאין ואפס ממש, כמו לפני ששת ימי בראשית ממש. וז"ש האר"י ז"ל, שגם בדומם ממש, כמו אבנים ועפר ומים, יש בחינת נפש וחיות רוחנית... (תניא, שער היחוד והאמונה, פרק א).

כי זה כל עיקר יסוד האמונה שצריך כל איש ישראל לקבוע בלבו, שרק הוא ית"ש, הוא הבעל כח האמיתי ונשמת וחיות שרש העיקר

שלו ושל כל הברואים והכוחות והעולמות כולם (נפש החיים, שער ג, פרק יא).

יש לגלות את אלוקים בעולם גם בחלקיו הפחותים והחמריים, "נתאוה (הקב"ה) לדור עם בריותיו בתחתונים" (במדבר רבה, יג), ו"לית אתר פנוי מינה" (תיקוני זהר, תיקון פז). גילוי אלוקים זה, לכאורה, מבטא ירידה - "ההיות מתגלות בתור ירידה מאלוקיות לעולמיות, שהיא כמו השפלה "ומיתה" נוראה - אשר כל הירידות שבעולם, מדרגה לדרגה, מריבוי כשרון וקנין למיעוט כשרון וקנין, לא ישוו לה..." (אורות התשובה יא, ד). אך ירידה זו - צורך עלייה היא. בעטיה של הנפילה ובשבירת הכלים, קיימת שאיפה מתמדת לעלייה ולתיקון. וכך פירש האדמו"ר מקוצק: "השמים שמים לה', והארץ נתן לבני אדם' - כדי להרימה ולנשאה לדרגת שמים" (עמוד האמת, עמ' קכ); וזה עניינה של התשובה.

היטיב להסביר זאת אחד מיוחד מתלמידיו של הרב קוק זצ"ל במאמרו על הספר "אורות התשובה". וזה לשונו:

ההוויה כולה הריהי גילוי וביטוי של אידיאה פנימית, שראשיתה נעוצה ברעיון האלוקי בבריאה... אידיאה מוחלטת זו, כשהיא באה לידי גילוי, אז ממילא מתרוקנת היא מתוכנה האמיתי, באופן שההתגלות של הבריאה כולה הריהי נסיגה מן המגמה והאידיאה המוחלטת, ויחד עם זה שבהתגלות וההופעה נזרעים גרעיני טוב ויושר אלוקי, נזרקות טיפות של צדק מהמעין האלוקי בבריאה, הרי ישנה בכל יצירה וצורה של התבטאות האידיאה, גרעיני שלילה ושבירת כלים... וכיון שכל עצמה ומהותה של אידיאה זו הנו הרצון האלוקי, שכושר היצירה הוא אחד מיסודות מהותו, זרם חיים נאדרי בכח לו - הרי כשהוא מופיע בעולם, או יותר נכון כשהוא מבטא עצמו ע"י הופעת העולם, הולך הוא נפחת מתוכנו האמיתי, באופן שבעצם המהות של הרצון האלוקי מונח היסוד של בונה עולמות ומחריבן, של חילוף צורות ושינוי ערכין, של ביטול ההסתגנות המיוחדת, של התנערות משכבת המציאות והמגבילה את האידיאה והרצון. אידיאת החיים העצמיים... זו הממשות הכוללת, הגדולה והבלתי תלויה, בשאיפתה לחרות

ולדרור, מהווה ומחיה היא עולמות חדשים.

... שלושת הדרכים האלו בפרוצס ההתגלות של האידיאה הן: (א) האחדות העצמית הבלתי תלויה. (ב) הנטייה ממנה ע"י הסתגנות בצורות, במראות ובכיוונים. ואח"כ, (ג) ההתנערות משכבת העניינים המבוטאים והמסוגננים... שאיפה זו לשוב אל העצמיות ע"י התגלויות יותר נעלות ויפות, מובעת ברעיון התשובה שחז"ל אמרו עליה שהיא נבראה קודם שנברא העולם, משום שהיא היא היסוד המוסד לאפשרות ההתגלות האלוקית בבריאה. התשובה הריהי אותה שאיפת הדרור החיה וקיימת במהותה של האידיאה המוחלטת, להשתחרר מכל ביטוי, צורה וסגנון, ע"י ביטויים יותר זכים ומצורפים, ההולכים ומתקרבים למקורם ואשר מבלעדי שאיפה חשובה זו, אין כל ענין וערך להתגלות הרצון האלוקי, מכיוון שבכל התגלות קיימת בראשיתה שלילה איזו שהיא למהות העצמית של האידיאה. התשובה באה מאי הסיפוק המתמיד השורר בהווה, אי הסיפוק מצמצום ההבעה שנעוץ בכל התגלות. ואי הסיפוק הפורה והרוחני הזה ממציא ומחדש עולמות ועניינים חדשים*.

יסוד זה הוא העובר כבריח התיכון בספרו של הרב קוק זצ"ל על התשובה. בכך מתנתקת התשובה מעולמו המצומצם של האדם והחטא ונפרשת על פני יריעת ההווה כולה. "מהלך כל היש הוא בנוי על יסוד התשובה" (אורות התשובה יא, ד); "ע"י התשובה הכל שב לאלוקות, ע"י מציאות כח התשובה השורר בעולמים כולם, שב הכל ומתקשר במציאות השלמות האלוקית" (שם ד, ה); "התשובה ביסודה היא תנועה לשוב אל המקוריות, אל מקור החיים וההווה העליונה בשלמותם, באין גבולות ומצרים, במגמה היותר אצילית וברוכה מזוהר העליון הפשוט והמבהיק" (שם יב, ח); "התשובה באה משאיפת המציאות כולה להיות יותר טובה ומזוככת, יותר חסינה ומעולה ממה שהיא" (שם ו, א).

הנפילה היא אפוא בטבעה של הבריאה, וע"כ זקוקה היא ליסוד התשובה,

* הרב שמעון סטרליץ זצ"ל, "התשובה לאור הסתכלותו של רבנו", הודפס בסוף אורות התשובה, בספר "המקור" שיצא לזכרו.

והיא אינה נותנת מנוח. אם האדם או הבריאה נופלים, הם משוועים לתיקון, לתשובה; גדולה מזו, אם האדם אינו מתעלה ועולה, אם אינו מצליח להביע את הרעיון האלוקי בצורה זכה יותר, נאמנה יותר, התשובה לא תניח לו - הוא ירגיש את חוסר הסיפוק והנפילה המתמדת גם בעמידה במקום אחד, שכן תחסר לו קרבת האלוקים. התשובה תרומם, תקרב אותו לאלוקים, והוא יביע את הרעיון האלוקי שבו בצורה יותר משוכללת ונאמנה. התשובה איננה אפוא מאורע פרטי, אף לא מקרי, היא הכוח החיוני שבבריאה, הדוחף אותה להשתלמות מתמדת ולחזרה למקורה האלוקי; וכתוצאה ממנה, ואך ורק ממנה, הולך העולם ומתפתח ואיננו שוקט על שמריו. כך גורמת הנפילה - התרוממות, והירידה - עלייה. אין כאן רק חזרה, אלא שכלול ועילוי גדול יותר לאחר הביטויים המעשיים המתוקנים.

ויחד עם מהותנו הנשמטית צריכים גם הם (המעשים) לשוב אל הרום העליון, ואז לעולם לא נעלה בחוסר רכוש, ולא נכשל בהחלשת כח, כי לא ערומים נעלה למרומים, כי עמנו אחזת לבושינו רבי הגוונים ועשירי הצבעים, אשר רכשנו לנו מהתפשטותם של החיים כולם, והננו עולים ובאים בימים, עם כל תולדות המפעל, המעשה והחיים אשר עמהם. ובשביל כך הרינו צריכים להיות בכל זמן שאנו עולים בדרגת התשובה אחוזים יפה גם בענפים המעשיים, ושיחם ושיגם, הגיונותיהם ושאילותיהם, ולהעלות אותם יחד עם עליית מהותנו למרום האצילות וההתנשאות הדבקות המקורית, כי סוף סוף הרי כמה שהחיים התפשטו, הרי הם כולם מפכים מהאור המקורי (שם יב, חז).

תשובת האדם

חיוניותה של התשובה ניכרת באופן מיוחד באדם. ייחודו של האדם הוא בנשמה האלוקית שבו. "וייצר ה' אלוקים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים" (בראשית ב, ז) - "ירמוז לנו הכתוב הזה מעלת הנפש, יסודה וסודה, כי הזכיר בה שם מלא [ה' אלוקים] ואמר כי הוא נפח באפיו נשמת חיים, להודיע כי לא באה בו מן היסודות כאשר רמז בנפש התנועה,

גם לא בהשתלשלות מן השכלים הנבדלים, אבל היא רוח ה' הגדול, מפי דעת ותבונה, כי הנופח באפי אחר מנשמתו יתן בו" (רמב"ן שם), "כלומר, כי הנופח מנשמתו באפו של אחר, יתן בו חלק מנשמתו. וכן כאן אחר שה' יתברך נפח באפי האדם, א"כ נתן לו כביכול חלק מנשמתו" (ר' מרדכי יפה, לבוש אבן יקרה. ביאור הלבוש לפי' הריקאנטי עה"ת). מכאן שאיפתה המתמדת של הנשמה לסיפוק רוחני ולקרבת אלוקים. "הנשמה אינה אלא חלק אלוק ממעל, הנה אין תשוקתה ודאי אלא לשוב ולהדבק במקורה ולהשיגו, ואין מנוחתה אלא כשתשיג את זה" (דעת תבונות פ"ב, ב, כב).

תהליך אלוקי זה הוא היסוד היותר פעיל בין כוחותיו של האדם והמרכזי שבהם, כמרכזיותו של הלב בין האברים שכולם יונקים ממנו ואליו הם שבים. הוא צריך להופיע בעולם כשמערכת כשרונותיו וכוחותיו הנפשיים והגופניים של האדם משמשים לו כלים; וכשהם מודרכים על ידו והוא מתבטא על ידם, הריהו מתעלה בעזרתם. ותחת אשר היה הענין האלוקי עד עתה במרומי האידיאליות ובשורש הנשמה, הריהו מקבל יתרון מעשי ע"י הרחבת תחום השפעתו והתגלמותו בעולם המעשה, והוא חוזר אל אותו גובה משם השתפל, ועוד למעלה ממנו, יחד עם כל העושר שצבר בעולם המעשה.

הורדת הנשמה ממקורה האלוקי לגוף החמרי ירידה היא לה בשל ריחוקה מבית חייה, ואדירה היא שאיפתה לשוב ולהידבק במקורה. לעולם לא יוכל האדם להימלט מתביעותיה של הנשמה האלוקית, שהדברים המוגבלים והמוגדרים אינם מספקים אותה. "במעמקי הנשמה האנושית קול ה' קורא בלא הרף. מהומת החיים יכולה רק להמם את הנפש, עד שלא תשמע ברוב עתות חייה את הקול הקורא הזה, אבל בשום אופן לא תוכל לעקור את היסוד, את השרש והעיקר, של הקול הזה, שהוא באמת כל עצם החיים האנושיים" (מאמרי הראי"ה ח"א, עמ' 113).

חז"ל הסבירו רעיון זה במשל על הפסוק בקהלת "וגם הנפש לא תמלא" (קהלת ג, ז), ואמרו: "משל למה הדבר דומה? לעירוני שנשא בת מלך, אם יביא לה כל מה שבעולם אינם חשובים לה כלום, שהיא בת מלך. כך הנפש, אילו הבאת לה כל מעדני עולם אינם כלום לה. למה? שהיא מקל העליונים"

(קהלת רבה ו, א). שאיפת הנשמה לשוב אל בית אביה מתבטאת בניסיונות מתמידים לשיפור החיים והתעלותם. כל ביטוי מעשי וכל התגלמות אינם מספקים אותה, והיא מחריבה עולם כדי לבנות על חורבותיו עולם מתוקן יותר. ביסוד התעיות והניסיונות של האדם מונחת התשובה, היינו: הצימאון לאל חי, כיסופיה של הנשמה לחזור אל מצבה הראשוני.

מבלעדי מחשבת התשובה, מנוחתה ובטחונה, לא יוכל האדם למצוא מנוח, והחיים הרוחניים לא יוכלו להתפתח בעולם. החוש המוסרי תובע את הצדק והטוב, את השלמות, והשלמות המוסרית כמה רחוקה היא מהאדם להגשימה בפועל, וכמה כוחו חלש לכוון מעשיו אל הטוהר של אידיאל הצדק הגמור! ואיך ישאף אל מה שאיננו ביכולתו כלל? לזאת התשובה היא טבעית לאדם והיא משלימתו. אם האדם עלול תמיד למכשול, להיות פוגם בצדק ובמוסר, אין זה פוגם את שלמותו מאחר שעיקר יסוד השלמות שלו היא העריגה והחפץ הקבוע אל השלמות, והחפץ הזה הוא יסוד התשובה, שהיא מנצחת תמיד על דרכו בחיים ומשלימתו באמת (אורות התשובה ה, ו).

התשובה אינה תביעה מן האדם להתרומם למצב שהוא למעלה מאפשרותו, "לא בשמים היא... בפיך ובלבבך לעשותו" (דברים ל, יב-יד). האידאל האלוקי שרוי בתוכיות נשמתו. "האלוקים עשה את האדם ישר", אך "המה בקשו חשבונות רבים" (קהלת ז, ט), משום שיצר לב האדם רע מנעוריו - משננער ממעי אמו קיימת סטיה מהישרות האלוקית, שכן מהלכי האדם הם בניגוד לטבעו העצמי והמקורי, וענינו של האדם לחזור אל עצמו, להתאים את חייו למהותו העצמית. "והנה קודם שהאדם נולד מלמדים אותו כל התורה כולה, וזה לתת כח לנשמתו קודם שתכנס בגוף שתהיה כלולה מכל התורה לתקן כל מדרגות הקדושה כראוי. אבל בצאתה לעולם בא מלאך ומשכח, וזה כדי לתת מקום ליצר להתאחז בו" (רמח"ל, דרך עץ החיים עמ' נב במהדורת 'ודברת במ'). וכל חייו של האדם אינם אלא שאיפה לחזור למצבו הראשוני שבו ידע כל התורה כולה.

יסוד החטא הוא בשכחת העצמיות "כששוכחים את מהות הנשמה

העצמית, כשמסיחים דעה מלהסתכל בתוכיות החיים הפנימיים של עצמו, הכל נעשה מעורבב ומסופק" (אורות התשובה טו, י).

הסחת הדעת באה לידי ביטוי מיד בראשית היצירה.

תחת הכותרת "בקשת האני העצמי" כתב הרב קוק זצ"ל:

חטא אדם הראשון שנתנכר לעצמיותו, שפנה לדעתו של נחש, אבד את עצמו, לא ידע להשיב תשובה ברורה על שאלת אייכה, מפני שלא ידע את נפשו, מפני שהאניות האמיתית נאבדה ממנו.

בחטא ההשתחוואה לאל זר חטא ישראל. זנה אחרי אלוהי נכר הארץ, את אניותו העצמית עזב, זנח ישראל טוב.

חטאה הארץ, הכחישה את עצמיותה, צמצמה את חילה, הלכה אחרי מגמות ותכליתות, לא נתנה את כל חילה הכמוס להיות טעם העץ כטעם פרוי, נשאה עין מחוץ לה, לחשוב על דבר גורלות וקריירות.

קטרגה הירח, אבדה סבוב פנימיותה, שמחת חלקה, חלמה ע"ד הדרת מלכים חיצונה. וכה הולך העולם וצולל באבדן האני של כל אחד, של הפרט ושל הכלל.

באים מחנכים מלומדים, מסתכלים בחיצוניות, מסיחים דעה גם הם מן האני, ומוסיפים תבן על המדורה, משקים את הצמאים בחומץ, מפטמים את המוחות ואת הלבבות בכל מה שהוא חוץ מהם. והאני הולך ומשתכח, וכיוון שאין אני אין הוא, וק"ו שאין אתה.

רוח אפינו משיח ה', זהו גבורתו הדר גודלו, איננו מבחוץ לנו, רוח אפינו הוא, את ה' אלוקינו ודוד מלכנו נבקש, אל ה' ואל טובו נפחד, את האני שלנו נבקש, את עצמנו נבקש ונמצא. הסר כל אלהי נכר, הסר כל זר וממזר, וידעתם כי אני ה' אלוקיכם המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלוקים, אני ה' (אורות הקודש, ח"ג, עמ' קמ).

והתשובה הראשית שהיא מאירה את המחשכים מיד, היא שישוב

האדם אל עצמו, אל שרש נשמתו, ומיד ישוב אל האלוקים, אל נשמת כל הנשמות, וילך ויצעד הלאה מעלה מעלה בקדושה וטהרה. ודבר זה נוהג בין באיש יחיד, בין בעם שלם, בין בכל האנושיות, בין בתיקון כל ההוויה כולה, שקלקולה בא תמיד ממה שהיא שוכחת את עצמה... וזהו הרז של אורו של משיח, הופעת נשמת העולם, שבהאירו ישוב העולם לשרש ההוויה, ואור ה' עליו יגלה וממקור התשובה הגדולה הזאת, ישאב האדם חיי הקודש של התשובה באמיתתה (אורות התשובה טו, י).

תשובה מן החטא ותשובה אל ה'

למדים אנו, שאין סוף עניינה של התשובה חזרה מן החטא דווקא, אעפ"י שדבר זה כלול בה. "כי הנה עיקר התשובה אינו על עבירה דווקא, אך שצריך האדם לשוב להתדבק בשרשו. וע"ז אמרו חז"ל 'שמגעת עד כסא הכבוד', כלומר, שצריכים לשוב אל החלק שיש לכל איש נשמת אלוך ממעל כמ"ש עד ה' אלוך" (שפת אמת דברים, פ' נצבים, תר"ן, עמ' סד). החטא הוא הביטוי הקיצוני והבולט לסטייתו של האדם מן הישרות האלוקית, "ואילו הפחיתות כולן - הן מחיצות המבדילות בין האדם ובין השם יתברך. מאמר הנביא מבאר זה: 'כי אם עוונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלוכיכם' (ישעיהו נט, ב) (רמב"ם, שמונה פרקים, פרק ז). אנשי חזון רואים זאת בחושיהם "הנני רואה איך העוונות הם עומדים כמחיצה נגד האור הבהיר האלוקי הזורח ברוב זוהרו על כל נשמה, והם מחשיכים ומאפילים את הנשמה" (אורות התשובה ז, ה). אך סטיה זו קיימת מעצם טבעו של האדם בהיותו בעל גוף בעולם חמרי, ועל כן התשובה מונחת ביסוד הווייתו גם כשאינו חוטא רשמי. כי גם מבלעדי החטא קיים ריחוק "כי התשובה אינה דווקא במי שיש בו עברות ח"ו, אלא אפילו בכל אדם, ולכן נתנה תורה עשי"ת ויוה"כ גם לצדיקים גמורים - כי זה כל האדם, וענין התשובה הוא: להשיב נפשו, שירדה מטה מטה ונתלבשה בדברים גשמיים, אל מקורה ושרשה לדבקה בו ית', לבטל רצונו מפני רצון עליון" (ליקוטי תורה, דרושים לשבת שובה סו, ג). כי הנשמה "היתה כלולה במאצילה וצרורה בצרור החיים את ה' ממש, וירדה ממקום כבודה ונתלבשה בעולם הזה הגשמי... וצריך

להשיבה ע"י 'ויצעקו אל ה' בצר להם' (תהלים קז, ו; שם שם, כח). כי צר לו לאדם המקום שהוא בהיות מצר וגבול וע"י המרירות על ההיפוך יתגדל האהבה לה' ביתר שאת להתכלל באור אין סוף ב"ה, כיתרון האור מן החושך" (תורה אור פ' ויחי מה, ב).

התשובה מורכבת משני שלבים. תשובה מן החטא ותשובה אל ה'. התועה בדרך, בסבך היער, ואינו מוצא דרכו, חלילה לו להמשיך ולהסתבך בדרך לא דרך. ראשית הכל, עליו להיעצר ולחשב דרכו, לצאת מן הסבך ולעלות על דרך המלך; ורק לאחר מכן להמשיך ולצעוד חזרה בכיוון ביתו. האוחז בשרץ וחפץ להיטהר מטומאתו, ראשית עליו להשליך השרץ מידו, להשתחרר מן הטומאה, ורק לאחר מכן לטבול במים החיים. כך היא גם דרך התשובה. ראשית, עזיבת החטא, להימנע מהידרדרות נוספת ולהשתחרר מכבלי החטא. לאחר מכן על החוזר בתשובה לעלות על דרך חדשה, לחתור לקרבת אלוקים. הצעד הראשון - פרישה מן החטא, השני - דרישת אלוקים. ואם תכליתה של התשובה היא כולה חיוב, התקרבות פעילות אינטנסיבית ומאמץ מרוכז לקשר עם אלוקים, תנאי הכרחי לכך הוא התרחקות ופרישה, ניתוק מהשלילה והטומאה. "כדי להסיר כל מסך מבדיל בין הטוב האלוקי הכללי ובין הנפש הפרטית, הצמאה לו, צריך להבדל מכל פגם מוסרי" (אורות התשובה יג, ב).

וכך מתאר הרב קוק את שני השלבים:

יש תשובה מכוונת נגד חטא מיוחד או חטאים רבים. והאדם שם חטאו נוכח פניו, מתחרט עליו ומצטער על אשר נוקש בפח החטא, ונפשו מטפסת ועולה עד שהוא משתחרר מהעבדות החטאית ומרגיש בקרבו את החרות הקדושה, הנעימה מאוד לנפשו הנהלאה, והוא הולך ומתרפא.

אך עזיבת החטא אינה סוף הדרך, הריחוק עדיין קיים.

וישנה עוד הרגשת תשובה, סתמית, כללית. אין חטא או חטאים של עבר עולים על לבו, אבל בכלל הוא מרגיש בקרבו שהוא מדוכא מאוד, שהוא מלא עוון, שאין אור ה' מאיר עליו, ואין רוח נדיבה בקרבו. לבו אטום, מדותיו ותכונות נפשו אינן הולכות בדרך

הישרה והרצויה, הראויה למלאות חיים הגונים לנפש טהורה, השכלתו היא גסה, רגשותיו מעורבבים בקדרות וצמאון שמעורר לו געול רוחני. מתבייש הוא מעצמו, יודע הוא כי אין אלוך בקרב, וזאת היא לו הצרה היותר גדולה, החטא היותר איום. מתמרמר הוא על עצמו, אינו מוצא מנוס מפח יוקשים שלו, שאין לו תוכן מיוחד, רק הוא כולו כמו נתון בסד - מתוך מרירות נפשית זו באה התשובה כרטיה של רופא אמן (שם ג, א-ב).

בהסבר זה נוכל להבין את פרטיה ההלכתיים של התשובה. בספרים העוסקים בנושא זה מדובר רבות על פרטי התשובה: חרטה, עזיבה, וקבלה לעתיד. ברם מוני המצוות לא מנו את התשובה בין המצוות, אלא "כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתוודות לפני האל ברוך הוא, שנאמר: 'איש או אשה כי יעשו וגו' והתוודו את חטאתם אשר עשו" (רמב"ם, הל' תשובה, פ"א ה"א). וכן ביאר בספר החינוך "שנצטוינו להתוודות לפני השי"ת על כל החטאים שחטאנו בעת שנתנחם עליהם, וזהו ענין הוידוי שיאמר אדם בעת התשובה: אנא ה' חטאתי עויתי פשעתי לפניך כך וכך" (מצוה שסד).

פשר הדבר הוא, שהחרטה, העזיבה והקבלה שייכים רק לחלקה הראשון של התשובה, לניתוק מן החטא, אך אין הכרח שתהליך זה ימשך בכיוון הקרבה לאלוקים. חישובים שונים מביאים את האדם החוטא לחרטה ולשינוי סדר חייו, ולא בהכרח שאיפתו לקרבת אלוקים. הפרישה מן החטא היא דבר אנושי-כללי, ללא קשר לאמונה, והיא מצטמצמת ביחסי האדם עם עצמו ומצפונו, אך עדיין אין כאן מפגש עם האלוקים. מפגש זה נעשה בשלב הנוסף של התשובה - הוידוי, שהוא להלכה עיקר מצות התשובה; לא רק משום שהוא מסכם את מעשה התשובה, אלא משום שהוא כולל את התהליך כולו ומעלה את חלקי התשובה כולם למעלה נשגבה יותר. ע"י הוידוי מגלה האדם את הכרתו הברורה שהחטא אינו מעשה רע בלבד, אלא שהוא פוגם ביחסיו עם הבורא, מרחיק אותו ממנו ומגביה את המחיצה שביניהם. וכך פוסק הרמב"ם: "ומהי התשובה? שיעזוב החוטא את חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד, שנאמר יעזוב רשע דרכו וגו', וכן יתנחם על שעבר, שנאמר "כי

אחרי שובי נחמתי" (הלכות תשובה, פ"ב ה"ב). עזיבת החטא, גמירות הלב לא לחזור שוב על החטא, והנחמה על העבר - שלושה תנאים אלו נצרכים לתשובה; והרמב"ם מסיים דבריו, "ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר ולא נאמר עוד אלוהינו למעשה ידינו וכו', וצריך להתוודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו". וכבר התלבטו המפרשים: "איך הקב"ה יעיד עליו כך, וכי לא נשארה הבחירה בידו, והרי אמרו 'הן בקדושו לא יאמין'? (לחם משנה שם, שם).

העולה מדבריהם, שאין כוונת הרמב"ם שתשובתו של האדם צריכה להיות כנה ורצינית עד כי יעיד עליו יודע תעלומות - שהרי מניין לו זה; אלא, וזה תנאי נוסף מתנאי התשובה הגמורה, שהאדם יעיד עליו את הקב"ה: "שבשעה שהוא עושה תשובה צריך שיקבל עליו לעד להשי"ת שלא ישוב לזה החטא לעולם. והוא על דרך 'ואעידה לי את השמים ואת הארץ'. שמקבל עליו לעדים לשמים ולארץ. שלוקח להשי"ת לעד עליו שלא ישוב עוד לאותו עוון" (שם, שם). וכן כתב בספר חסידים, "ויאמר: אני מעיד עלי היודע כל תעלומות שלא אשוב לזה החטא לעולם" (ספר חסידים סי' כ). אם כן הוא, הוידוי איננו עוד פרט בתשובה, אלא מפקיע את מהלך התשובה מתחום הפרטיות ומעמיד את האדם לפני ה', הוא מחזיר את הנשמה למקורה, מפגיש פגישה מחודשת בין האדם ובין אביו שבשמים. "כשיעשה תשובה וישוב מחטאו, חייב להתודות לפני האל ברוך הוא" (רמב"ם, הלכות תשובה, פ"א ה"א), וכך נאמר גם בנוסח הוידוי "חטאתי עויתי ופשעתי לפניך". בהיותו יודע שהחטא אינו מצטמצם רק בינו לבין עצמו, הריהו חוזר על כל יסודות תשובתו "לפני האל ברוך הוא", ותחינה בפניו - "אנא, תבוא לפניך תפילתנו ואל תתעלם מתחינתנו". ובניגוד לחלקי התשובה הקודמים המתרחשים בלבו של האדם "צריך להתוודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו" (שם פ"ב, ה"ב).

לפי הלכה זו שהוידוי צריך לכלול בפה את החרטה, העזיבה והקבלה שבלב, ושהאדם מעמיד את הקב"ה לעד - נוסחה, כנראה, הפתיחה לוידוי "אתה יודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי, אתה חופש כל חדרי בטן ובוהן כליות ולב, אין דבר נעלם ממך ואין נסתר מנגד עיניך. ובכך יהי רצון מלפניך ה' אלוהינו ואלוקי אבותינו, שתסלח לנו על כל חטאותינו וכו'".

ומפליא הוא הקשר בין בקשת הסליחה לשבחים הללו. נעיין בביאור של הרב קוק זצ"ל:

כאשר נתבונן החרטה היא ראויה להיות כ"כ גדולה, כ"כ עמוקה, וכ"כ חודרת לפי העומק של הגריעות ושל הכיעור וההפסד שהחטא כולל. ומאחר שבדבר ה' מתקיים עולם ומלואו, וחיי כל חי נחתכים במאמרו, בכח קדושת אור התורה והמצווה... וא"כ העובר וממרה פי ה' הרי הוא נותן גרעון ומשחית הדר כל העולמים, ומאבד את זיו החיים כולם, ואם היה האדם יכול להשיב את הדברים על מכונם היתה חרטתו באמת שלמה ומקיפה את כל עומק החטא, והיתה ראויה להיות עוקרת את רושמו של החטא מן המציאות, אבל הלא הנסתרות לה' אלוקינו, ומי יוכל לדעת מבלעדיו את רזי העולם וסתרי נפש כל חי, עד כדי להבין את הציור של עומק החרטה הדרושה לבוא על החטא?

וכן בעניין העזיבה:

אם האדם היה יכול לדעת בעצמו את הגנוז בעומק נפשו וחדרי לבו, היה יכול לעזוב את החטא עזיבה מוחלטת; אבל דא עקא, שאין האדם יכול להבחין בעצמו ואל מה שהוא גנוז בסתרי חדרי לבו וכליותיו, ע"כ לא יוכל לקיים בכל מילואה גם את התכונה של העזיבה אשר לצד ההווה, כי רק ה' לבדו נאמר עליו, 'אתה הוא חופש כל חדרי בטן ובוחן כליות ולב'.

והוא הדין בקבלה לעתיד. אילו ידע האדם בפני מה הוא עומד ואלו נסיונות יפגש, היתה קבלתו יכולה להיות שלמה,

אבל כאשר בני אדם בחזקת סומין הם ביחס למאורעות החיים העתידיים, א"כ גם החיקוי האמיתי של הקבלה אין ביכולתו של אדם לקיים כהוגן, כי רק ה' לבדו הוא אשר 'אין דבר נעלם ממך ואין נסתר מנגד עיניך'.

על כן אנחנו מקדימים לפני הוידוי הגדול שהוא יסוד התשובה, המוציאה אותנו מאפלה לאור גדול, את המאמר הגדול הזה הנושא את דבריו על שלשת יסודי התשובה ומסירות הדברים

לדעת המקום ברוך הוא. "אתה יודע רזי עולם ותעלומות סתרי כל חי" - נגד החרטה בשלמותה. "אתה חופש כל חדרי בטן" - נגד העזיבה שהרי אתה לבד יודע כמה נשארה בנו מחלאת העון. "אין דבר נעלם ממך ואין נסתר מנגד עיניך" - לעומת הקבלה להבא, שהרי אתה יודע כמה נסיונות עתידים לבוא עלינו שלא נוכל לעמוד בהם. "בכל אופני המאורעות המתרגשות לבוא על האדם, אנו מקבלים עלינו, להיות עומדים בכל הנסיונות ובכל חליפות המצבים, להיות עבדי ה' באמת. 'לעשות את כל דברי התורה הזאת'.

ואנו מבקשים שע"י החרטה, העזיבה והקבלה שלנו, אעפ"י שהן בשפלות ידים, תצטרף מחשבתנו לדעת העליון, שאילו היינו מכירים ענינים אלו בשלמותם היו מצטיירים ונקבעים בנו בשעת התשובה בכל אמיתתם וכו'. כיון שאנו מתחרטים ועוזבים ומקבלים כפי יכולתנו, יהי רצון מלפניך שתסלח ותמחל ותכפר ותעזרנו בטובך להגיע למדת תשובה שלמה לפניך (עולת ראייה ח"ב עמ' שנג, ותוספות תשובה בסוף אורות התשובה, הוצאת ישיבת אור עציון).

כפרה וטהרה

אחרי הדברים האלה, אחר המאמץ מצד האדם, באה הסליחה; ואף היא מורכבת משני שלבים: כפרה וטהרה, במקביל לשני קלקולי החטא: הניתוק והריחוק ממקור החיים; והפגימה שבנפש, ההזדהמות והטומאה. וכבר אמרו "כי על כל מעשה יביא האלוקים למשפט" לא נאמר, אלא 'כי את כל מעשה יביא האלוקים למשפט' (קהלת יב, יד), כי המעשה עצמה בצורתה יביא אלוקים במשפט. וז"ש וכל מעשיך בספר נכתבים - המעשים נכתבים בעצמם " (ר' חיים מוולוז'ין, רוח חיים, אבות ב, א)*. ואין הדברים מצטמצמים בקלקול האדם בלבד, אלא בהשפעתם על ההוויה כולה, מתוך הקשר האחדותי הקיים בין כל חלקי הבריאה "והיינו דקאמר הכא וכל מעשיך בספר הבריאה נכתבים, ושם עשו רושם שקלקלת עליך מעשה בראשית" (תפארת ישראל (ר"י ליפשיץ), אבות ב, א, אות יא).

* ועי' דרשת המהר"ל לשבת שובה, שהתינוק שבמעיי אמו דומה לפנקס מקופל, ובו נרשם הכל.

קשה היא אפוא ההשתחררות מן החטא, אך אפשרית. בכוח האדם לעצור את הידרדרותו, להינתק מן החטא; וע"י החרטה, העזיבה והקבלה להתחיל את מסע התשובה. ברם ארוכה היא המסילה העולה בית אל, ואין בכוח האדם להשתחרר לגמרי ממשא החטא, מהפגם שבנשמה, מהזוהמא הנדבקת בו. הכפרה עניינה ויתור, מחילה, מחיקת העונש מספר חובותיו של האדם; אך תיקונה של הנשמה ממנו והלאה, ואיך יתקרב עם בגדיו הצואים?! כל עיקרה של התשובה היא קרבת אלוקים, ואיך ישכון עוול בבית ה'?

אכן כל הפלא שבתשובה, כל הנשגביות והנעלם שבה מתמצה במושג זה של הטהרה. כשם שהטובל במקוה מבטל עצמו ללא כל חציצה במי הגשמים המקוריים ונטהר מטומאתו, כך החוטא ע"י קרבתו לאלוקים, יותר מזה ע"י דבקותו באלוקים ללא כל שיור וחציצה - נטהר מחטאו, והרי הוא שב למצבו הראשוני המקורי כשהוא ישר וטהור, וכל חטאיו כלא היו. "מקוה ישראל - ה'. מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקב"ה מטהר את ישראל" (יומא פה ע"ב). ואף דוד מלך ישראל, שהקים עולה של תשובה (מועד קטן טז ע"ב), ביקש אחר כל המעשים, "לב טהור ברא לי אלוקים" (תהילים נא, יב). סיומו של תהליך התשובה איננו במחילת העונש, בכפרה, אלא במחיקת רשמי החטא מן הנפש, בטהרה, לא רק במאמץ לקרבת אלוקים, אלא בדבקות באלוקים ללא כל שיור. "מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאותיך - שובה אלי כי גאלתיך" (ישעיהו מד, כב). לאחר מחיית החטא באה הגאולה, החזרה לראשוניות. וזהו פשר שני אופני התשובה: האחד, "גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכויות" - "ולא קשיא, כאן מאהבה וכאן מיראה" (יומא פו ע"ב). בשלב הראשון של הכפרה יש רק משום ויתור על העונש, והזדונות נהפכות לשגגות שלא נענשים עליהם; אך למעלה מזה בטהרה, בתשובה מאהבה, הזדונות הופכים לזכויות.

השכיל הרמב"ם למצות את תורת התשובה במספר משפטים, וכמה נשגבים הדברים - "גדולה תשובה שמקרכת את האדם לשכינה, שנאמר 'שובה ישראל עד ה' אלוקיך' (הושע יד, ב), ונאמר 'ולא שבתם עדי נאום ה'" (עמוס ד, ו). ונאמר 'אם תשוב ישראל נאום ה' - אלי תשוב' (ירמיהו ד, א),

כלומר: אם תחזור בתשובה - בי תדבק. התשובה מקרבת את הרחוקים. אמש היה זה שנאווי לפני המקום, משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב, נחמד, קרוב וידיד... כמה מעולה מעלת התשובה, אמש היה זה מובדל מה' אלוקי ישראל, שנאמר 'כי אם עוונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלוקיכם' (ישעיהו נט, ב), צועק ואינו נענה, שנאמר 'גם כי תרבו תפילה' (שם א, טו) וגו', ועושה מצוות וטורפין אותן בפניו, שנאמר 'מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי' (שם שם, יב), 'מי גם בכם ויסגור דלתים' וגו' (מלאכי א, י) - והיום הוא מודבק בשכינה, שנאמר 'ואתם הדבקים בה' אלוקיכם' (דברים ד, ד), צועק ונענה מיד שנאמר 'והיה טרם יקראו ואני אענה' (ישעיהו סה, כד). ועושה מצוות ומקבלים אותן בנחת ושמחה, שנאמר 'כי כבר רצה האלוקים את מעשיך' (קהלת ט, ז), ולא עוד אלא שמתאוים להם, שנאמר 'וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות' (מלאכי ג, ד) " (הלכות תשובה פ"ז ה"ו-ח).

ישראל עם קרובו

המעלה של דבקות באלוקים גבוהה יותר מאשר קרבה אליו - כשם שטהרה גבוהה יותר מכפרה - והיא מיוחדת רק לישראל: "ואתם הדבקים בה' אלוקיכם חיים כולכם היום". ולא עוד אלא שישראל הם בניו של מקום, "בנים אתם לה' אלוקיכם" (שם יד, א); ולא בן בלבד, אלא "בני בכורי ישראל" (שמות ד, כב). בכור הוא הקרוב ביותר והמיוחד שבין הבנים, "ישראל, אומה זאת מושפעים ממנו ית' מאמיתת עצמו ית', ובדבר זה יותר יש להם צירוף וחבור אל השי"ת, וע"ז מורה השם הנכבד הזה שנקראו בנים, ונקראו בשם בני בכורי... כי א"א שיהיה לאחד שני בכורים... כך א"א שיהיה להשי"ת שנים שהם ראשית... ודבר זה מורה על הקשור והחבור שאין לו פירוד כלל" (נצח ישראל, פרק יא). ואף שר' יהודה דרש "בנים - בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים", הנה חלק עליו ר' מאיר ואמר "בין כך ובין כך קרויים בנים שנאמר 'בנים סכלים' (ירמיהו ד, כב)". וממשיך שם ר' מאיר, שלא זו בלבד שנקראים בנים גם בסכלותם, אלא אף בשעה שמורדים ועובדים עבודה זרה, שנאמר "בנים משחיתים" (ישעיהו א, ד), (קידושין, לו ע"א), והלכה כר' מאיר; וכן ציין הגר"א את דברי ר' מאיר כמקור להלכה הפסוקה שאסור

ללוות ממומר בריבית, דשם ישראל עליו (ביאור הגר"א יו"ד סימן קנט, סק"ג).
ויש להבין את הדברים לאמיתם. אין כאן שום יחס סלחני כלפי עם ישראל,
אלא שבעם זה ניטעה נשמה הקשורה ודבוקה בטוב, שכל סטייה וגילוי
רשע אינם אלא דברים מקריים וחיצוניים, ובשום אופן אינם מהותיים.
בצורה נפלאה ביטא זאת המדרש:

אמר ר' יצחק, מעשה בקרתנית אחת שהיה לה שפחה כושית
שירדה למלאות מן העין, היא וחברתה. אמרה לחברתה: חברתי,
למחר אדוני מגרש את אשתו ונוטלני לאשה. אמר לה: למה?
בשביל שראה שידיה מפוחמות. אמרה לה: אי שוטה שבעולם,
ישמעו אונניך מה שפיך מדבר, ומה אם אשתו שהיא חביבה עליו
ביותר, את אומרת מפני שראה שידיה מפוחמות שעה אחת, רוצה
לגרשה, את שכולך מפוחמת ושחורה ממעי אמך, על אחת כמה
וכמה... הדא הוא דכתיב 'אל תראוני שאני שחרורת' (שה"ש א, ו).
כך לפי שהאומות מונין (מצערין) את ישראל, לפי שאומה זו המירו
כבודם בתבנית שור (תהלים קו, כ), ומה אנו לשעה כך נתחיבנו, אתם
על אחת כמה וכמה. הה"ד 'אל תראוני שאני שחרורת' (שהש"ר א,
ו, אות ג).

השחרות אצל אומות העולם הוא טבעי ומהותי, וקשה להם להימלט מטבע
זה, כן "דבקות ישראל בו ית' ענין זה דבר בעצם, כמו שהתבאר, ואין מה
שבמקרה מבטל דבר שבעצם"

ההבדל בין נשמת ישראל לנשמת האומות הוא כהבדל שבין זריעת גרעין
לנטיעת שתיל. הגרעין מציאותו בכוח בלבד, ודרוש טיפול מסור ומדויק
כדי שיצא אל הפועל, ובחסרון הטיפול ירקב ויאפס. לא כן נטיעת השתיל,
השתיל כבר יצא אל הפועל, ואם כי גודל היבול תלוי ביחס ישר לכמות
ואיכות העבודה המושקעת בו, מ"מ עצם קיומו כבר מובטח ואינו מותנה
בעבודה החיצונית.

ומבואר מזה, שבהנחל עליון גויים, בהפרידו בני אדם, יצב גבולות
עמים למספר בני ישראל, כשהיה רצון השי"ת לסדר נפשות
האדם בדרך קליפה וסגולה, שבחר בישראל להקבע בזרע אברהם

יצחק ויעקב נפשות נאצלות גמורות בפרצופן... וליתר גויי הארץ זבד האל הטוב ב"ה זבד טוב של הנפש הכחנית... על כן בישראל אשר בהיטיבם דרכם יעלו ויתרוממו, ובהתרופפם מתפקידם יענשו מאוד, נאמר 'אתם בני יעקב לא כליתם', כי לא תכלה הנפש הגמורה בצורתה, רק תתאמץ לעלות למכון מעלתה, וכפי התעכבותה כן יגדל מירוקה עד כלות רעתה והשאר טובה זבק בחיי עולם. ולעומת זאת, אומה"ע, שחסידיה המשלימים חוק נפשם ודאי יש להם חלק לעוה"ב, ואלה שאינם משלימים בדעת ומעשים טובים, הלוא נקודת הוויתם משוללת היא מציאות עצמית מתולדותם, והרשעה כעשן תכלה. וע"כ כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, כי עמך כולם צדיקים מתולדותם, וענין צדקתם זה הוא בסוד שקל משפט האמת של הבחירה הכמוסה, שצפוי הוא חלק הנפש הראוי באצילות שלמות צורתה, ולעולם ירשו ארץ, כי הם נצ ר מ ט ע י, ונטעו לא כגרעין כי אם כענף אילן גמור, מעשה ידי להתפאר, ולגדל יתר פאר וענף, ויפרחו עוד מריח מים שיזרוק עלינו השי"ת לטהרנו (עולת ראייה, ח"ב, עמ' קנז).

ולכן קדושתם של ישראל קבועה וקיימת ואינה תלויה במעשיהם, וישראל אעפ"י שחטא ישראל הוא, "ואף שהיה גורם מעשיהם לטוב או לרע, שיוסיף דבקות או יגרע, ודבר זה בודאי היה לפי רוב המעשה, כי אז יוסיף או יגרע, אבל מ"מ, עצם הבחירה לא היה בשביל שום מעשה כלל" (נצח ישראל, פי"א). ובזה מפרש המהר"ל, מדוע העלימה התורה מעשי אברהם עד לבחירתו, ולא עשתה כן אצל נח אלא נימקה את בחירתו משום שהיה צדיק תמים ומצא חן בעיני האלוקים: קדושת העכו"ם תלויה במעשיהם בלבד, ואילו קדושת ישראל היא עצם מהותם. וע"כ מוצאים אנו כפרה בישראל, ורק בישראל, משום שכפרה מועילה במקום שהטיפול במחלה הוא טיפול חיצוני ולא מהותי, פנימי. וכאן נעוץ ההבדל:

העבירות בנפש הישראלי אינם קנין עצמי, רק מקרי, ולכן יש להם פדיה כמ"ש 'והוא יפדה את ישראל מכל עוונותיו' (תהלים קל, ח), ובאומות העולם להיפך, החטאים אצלם קנין הגוף בעצם ואין להם פדיון (צדקת הצדיק, פ"ח).

ומקור הדברים במהר"ל:

החטא שמקבלים אין זה רק מקרה, ודבר שהנו מקרה בלבד אפשר הסתלקות, לפיכך אין ראוי להעביר ישראל בשביל החטא, כיון שבעצם הם טהורים ואין החטא להם בעצם, והוא דבר מקרי, ואין דבר שהוא מקרי מבטל עצם ישראל. משא"כ באומה"ע שהפחיתות להם בעצם, כאשר הם מוסיפים פחיתות מן החטא, אין הפחיתות הזו מקרה שקבל העצם... ואין זה רק הוספה על הפחיתות שיש להם בעצם, לפיכך... יש כפרה לישראל על חטאם. ודבר זה לישראל בפרט ולא לשום אומה" (גבורות ה', פ"ח).

וכך פירשו את המקרא "לא הביט אָנֹכִי ביעקב" (במדבר כג, כא) – "הָאֲנֹכִי שישנו ביעקב אינו בעצם מושרש בלב יעקב, כדמשמעות לשון הבטה... שהוא הסתכלות בתוך ופנים הדבר... אלא כמו שאדם רוצה לעשות און ע"י רוח שטות שהוא טבע התאוה" (העמק דבר, שם), "שאינן החטא עושה בו מום קבוע, אלא לכלוך העובר ע"י רחיצה והדחה (אור החיים, שם).

קראוהו בהיותו קרוב

אכן האפשרות לקרבת אלוקים ניתנה לכל אדם, בתנאי שיהיה כנה ואמיתי בדרישתו - "קרוב ה' לכל קוראיו, לכל אשר יקראוהו באמת" (תהילים קמה, יח), ברם, לבני ישראל עם קרובו יש מעמד מיוחד, שלא מוזכר בו התנאי של הקריאה באמת, "כי מי גוי גדול אשר לו אלוקים קרובים אליו, כה' אלוהינו בכל קראנו אליו" (דברים ד, ז). אמנם, באופן מיוחד מתגלית קרבת אלוקים לישראל ביום הכיפורים, "דרשו ה' בהמצאו – קראוהו בהיותו קרוב" (ישעיהו נה, *), שקדמה הקירבה לקריאה. כל תכונתו ומעשיו של יום קדוש זה באים לגלות תחושה זו, והקרבה מוצאת את ביטוייה בפועל בכניסתו של הכהן הגדול מאחיו, הנושא את שמות בני ישראל על לבו, לפני ולפנים כדי להתחבר ולהתקשר לשכינה ע"י הקטרת הקטורת. שכן הקטורת - "הוא הקישור בו יתעלה, שלכך נקראת קטורת, מלשון קישור, כאשר ידוע מסוד הקטורת" (מהר"ל, דרוש לשבת תשובה). וקישור זה מורה על מעלתם העל-טבעית של ישראל ושייכותם לענין האלוקי. ולכן

* חז"ל דרשו פסוק זה שקרבת ה' מתגלית בעשרת ימי תשובה ויחמת ההתקרבות היא ממנו (ראש השנה יח ע"א).

“כל המצוות שצווה ה' יתעלה ביום הגדול והקדוש, הכל לסלק הגופניות שבאדם עד שהוא מלאך לגמרי” (שם, שם).

וזאת הכוונה הגנוזה בחמשת העינויים שביום זה, להורות על ניתוקם של ישראל מהעולם החמרי והידמותם למלאכים.

וכן תמצא עוד כל מעשה יוה"כ, הכל כדי לסלק ולמעט את הגוף, ולכך ביום זה דוקא הותר לו לבוא לפני ולפנים, וזה כי מקום קודש הקודשים הוא מקודש לגמרי מן הגשמי... ואמר 'ובזאת יבוא אהרן אל הקודש', ובמדרש: 'בזכות התורה שנאמר "וזאת התורה", ובזכות המילה, שנאמר "זאת בריתי". ר"ל: מפני שיש בישראל מעלה זאת שאינם נתונים תחת הטבע שהיא גשמית, אבל מדרגתם על הטבע הגשמית, ולכך נתן להם ה' יתעלה המילה ביום השמיני, כי שבעת ימים הם ימי הטבע, שהיא גשמית שהם נגד שבעת ימי בראשית שברא הקב"ה את הטבע הגשמית, וביום השמיני שהוא על מספר שבעה ציוה המילה מה שחסר בטבע הגשמית שהיא הערלה. ולכן ראוי לכהן להיות נכנס לפני ולפנים, שמקום זה מקודש יובדל מן הגשמי שנקרא קודש הקודשים, בזכות המילה ובזכות התורה, שהיא על הטבע הגשמית. ולכן כל ההזאות שהיו ביוה"כ לפני ולפנים, היו שמונה. אחת למעלה ושבע למטה. וזה, כי האחת למעלה היא כנגד המדרגה שהיא על הטבע שהיא למעלה, ושבע למטה שהם כנגד הטבע (שם, שם).

מתוך מעלה נפשית זאת, מתחייבת הכפרה בישראל, שהרי מעיקרם משוללים הם מן החטא, והחטא אינו אלא מקרי וחיצוני, ולכן שייך בישראל קינוח החטא והסרתו. ביום הכיפורים מתגלה התוכן הפנימי של נשמת ישראל ושייכותו לדבקות האלוקית, וממילא אפשרית היא הכפרה. וזה עיצומו של יום - להעלות את ישראל למעלה זו של הידמות למלאכים, שממנה נשקפים החטאים כדברים מקריים וחיצוניים שאינם נובעים מן האופי האמיתי של העם; ולכן מתכפרים החטאים ביום כיפור, "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם, לפני ה' תטהרו" (ויקרא טז, ל).

בכך מתבאר הצורך בשני השעירים:

השעיר הזה אשר הובא דמו לפני ולפנים, מורה על מעלת נפש ישראל אשר יש להם הסרה מן הגופניות, ולכך הובא הדם לכפר לפני ולפנים, אשר הוא קדוש ומקודש מכל גוף. וא"כ החטא בישראל, אחר שנפשם קדושה וטהורה מצד עצמם, אינו מצד עצם הנפש, שהרי נפשם עצמה קדושה וטהורה, שאל"כ לא היה ראוי להביא הדם במקום קודש הקודשים. אבל החטא הזה אינו מצד נפש ישראל, רק הוא בשביל גרוי השטן אשר הוא מתגרה בישראל, ומצד הזה בא החטא. ולכך אמרה תורה, כי מצד שישראל יש להם נפש טהורה, ויש להם קרבן להקריב לפני ולפנים, א"כ החטאים שישראל עושים הוא מיצה"ר שהוא השטן, לא מצד עצמם, עד שיש לשטן, הוא יצה"ר, חלק בישראל, הם החטאים שהם מצד יצה"ר, ולכך אמרה תורה, שיתן עוונות ישראל על השעיר השני וישלח השעיר במדבר... כי החטאים בישראל אינם מצד עצמם, רק מצד החוץ באו, דהיינו מצד יצה"ר. ודבר שבא מצד החוץ אפשר שישלח אותם ג"כ מעליו" (שם, שם).

על הקשר שבין המהות הנשמית שבאדם מישראל והחטאים החיצוניים, עמדו חז"ל במדרש הנפלא :

"ואנכי איש חלק". ר' לוי אמר: (משל) לקוּוּץ (מי שיש לו קווצות והוא בעל שער) וקרח שהיו על שפת הגורן, עלה המוץ בקוּוּץ ונסתבך בשער, עלה המוץ בקרח ונתן ידו על ראשו והעבירו. כך עשיו הרשע. כל השנה כולה הוא מתלכלך ואין לו במה יתכפר, אבל יעקב אבינו אינו כך, בא יוהכ"פ ומתכפר, כדאמרן 'כי ביום הזה יכפר עליכם' (בראשית רבה סה).

ומה ענין זה שהיה יעקב איש חלק ולא היה בו שער שאמר בשביל שיוה"כ מכפר, ובשביל שעשיו הוא בעל שער לא היה לו כפרה? אבל במדרש הזה בא לבאר לך הדברים אשר אמרנו. כי יעקב נקי וטהור נפשו מן החטא, כי נפשו טהורה וקדושה מצד עצמה, רק מה שיש חטא בהם הוא מצד החוץ, מצד יצה"ר, ולכך באמת היה יעקב איש חלק ועשיו בעל שער, כי החלק אין בו תוספת על עצם נפשו כלל, אבל הוא עומד בעצמו בלי תוספת ובלי חסרון (מהר"ל, דרוש לשבת תשובה).

וע"כ כל דבר חיצוני מוסר ממנו בקלות, משא"כ אצל בעל השער שהלכלוך מסתבך בשערו ומתחבר עמו וע"כ קשה הקינוח.

והנה אם התשובה עניינה נטישת החטא בלבד, לא מובן המעמד המיוחד ויחס הסלחנות שיש כלפי עם ישראל, ולא מובן עניינו של עיצומו של יום. אולם אם התשובה נתפסת כחזרה לראשית, למקוריות, אפשר להבין שרק מי שהיה מחובר למצב מסוים, יכול לחזור למעמדו המקורי. התשובה אינה מחדשת, אלא משיבה את האדם לנקודת מוצאו, ונקודת המוצא גדול ההבדל שבין ישראל לאומות העולם.

תמציתם של הדברים גנוזים במאמרו של ר' עקיבא:

תנן: עברות שבין אדם למקום יוה"כ מכפר. עברות שבין אדם לחברו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו. את זה דרש ר' אליעזר בן עזריה, "מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו"... אמר ר' עקיבא: אשריכם ישראל! לפני מי אתם מטהרים ומי מטהר אתכם? אביכם שבשמים! שנאמר "וזרקתי עליכם מים טהורים" וגו', ואומר "מקוה ישראל - ה'". מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקב"ה מטהר את ישראל (יומא פה ע"ב).

ייחודם של מי המקווה שהם נובעים ישר ממקורם הטבעי, יד אדם לא פגעה בהם והרי הם כמי בראשית - והטובל במי המקווה קושר עצמו במקור הבריאה ונטהר מהטומאה הנובעת מההפסדים שבבריאה.

כך ה' הוא מקווה הטהרה של ישראל. מתוך דבקותם באלוקים חיים, "ואתם הדבקים בה' אלוהיכם", הרי הם נפגשים במקורם האלוקי ומתגלית שייכותם הטבעית אליו, וממילא מתגלה החטא כדבר חיצוני ומקרי ולא טבעי, שאין לו מקום בישראל.

ולכך אמר אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרים, כלומר שמה שישראל מטהרים ביוה"כ הוא בשביל שיש לישראל דבקות בו יתעלה, כדכתיב, 'ואתם הדבקים בה' אלוהיכם'. וע"ז אמר 'אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרים', כי אין מעלה יותר מזה. והוסיף לומר 'ומי מטהר אתכם? אביכם שבשמים',

שבשביל שישראל הם דבקים לגמרי בו יתעלה, ודבר זה עצמו הוא הסרת והסתלקות החטא מישראל, כי מאחר שהוא יתעלה לא שייך אצלו חטא, מסלק החטא מן הדבקים בו. ולכך ביוה"כ, מפני עינוי הנפש והסתלקות הגופניות מישראל, אז יש לישראל דבקות בו יתעלה, ודבר זה הוא מסלק החטא מישראל. ולכך אמר 'מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקב"ה מטהר את ישראל', כי המקוה מטהר את הטמא כאשר יתדבק בו לגמרי מבלי שום חציצה בעולם, כי המקוה לא שייך בו טומאה, ולכך כאשר יתדבק בו לגמרי מבלי חציצה, מסולק מן הטומאה. וכך הקב"ה מטהר ישראל, כי הם דבקים בו יתעלה לגמרי מבלי שום חציצה והפרד כלל, והוא יתעלה מסולק מן החטא, ולכך ישראל טהורים ע"י הקרבה בעצמו... וע"ז אמר 'אשריכם ישראל', על הדבקות הגמור הזה מבלי חציצה כלל, עד שנעשים טהורים מאתו. ואשריכם, ואשרי חלקנו בטהרתנו, במקום טהור וקדוש הזה, אשר לא יטהרו מלאכים עליונים, כאשר ידוע לחכמי בינה (מהר"ל, דרוש לשבת תשובה).

הגאולה

ארץ ישראל – היכל ה'

ארץ ישראל לעם ישראל - מהי? מקום מקלט ליהודים מוכים ונרדפים, ערש הילדות של האומה ומקור לגעגועיה, או אולי ארץ ההבטחה האלוקית לאבות אבותיה? כל ההגדרות הללו נכונות, אך אין בהן עדיין למצות את ייחודה של הארץ. מחקרים הסטוריים, חברתיים ופוליטיים, אין בכוחם לברר את מהותה האמיתית. לזה יש צורך בהתבוננות פנימית ובתורת הסוד, כדברי הרב קוק זצ"ל בתחילת ספר אורות "ע"י התרחקות מהכרת הרזים, באה ההכרה של קדושת א"י בצורה מטושטשת". מהו אפוא תוכנה הפנימי של ארץ ישראל?

נדמה שהגדרתו של ר' יהודה הלוי את העם היהודי, ראויה היא להיאמר אף על ארצו. "וזה מדין הענין האלוקי, לא מן השכלי, לא מן הנפשי ולא מן הטבעי" (הכוזרי, מאמר א, מב), אין בה יתרון כלכלי על מקום אחר, ולא תוספת מעלה על ארצות אחרות. ייחודה שונה לגמרי, שונה בתכלית, וכל ייחוד המצוי בדברים אחרים בעולמנו, לא יבטא את ההבדל בין מקום זה לאחרים, מפני שהיחס בין ארץ ישראל לשאר הארצות הוא יחס שבין האנושי לאלוקי.

אחד הראשונים שהעמיקו בענין ואפשרו לנו להציג מבעד לחרכים הוא הרמב"ן. בהסבירו את חרי האף הגדול במעשה סדום, חרון אף שלא מצינו דוגמתו במקומות אחרים, כתב: "אבל למעלת הארץ הזאת היה הכל, כי שם היכל ה'" (בראשית יט, ה), השכינה מצויה שם. בפירושו על התורה, מדגיש הרמב"ן בעיקר את היחס המיוחד מצד הקב"ה לארץ. "מנין שקראו הקב"ה ליעקב אל? שנאמר ויקרא לו אל אלוקי ישראל. ויש בענין הזה סוד גדול, הזכירוהו עוד בבראשית רבה בלשון אחר. א"ל: 'אתה אלוה בעליונים, ואני אלוה בתחתונים'. ירמזו למה שהם אומרים תמיד, שאיקונין של יעקב חקוקה בכסא הכבוד. והכוונה שהשכינה שורה בא"י,

והמשכיל יבין" (שם, בראשית לד, כ). ופירשו ש"אני אלוה בתחתונים" היינו ששכינה שורה בארץ ישראל.

רעיון זה חוזר ונשנה בפירושו של הרמב"ן כמה וכמה פעמים. בעיקר מרוכזים הדברים בפרשת העריות. למקרא הפסוק "ותטמא הארץ ואפקוד עוונה עליה ותקיא הארץ את יושביה" (ויקרא יח, כה), שואלים: והרי עריות חובת הגוף הן, ומה ההתייחסות המיוחדת של חטא זה לארץ ישראל דווקא? ומסביר הרמב"ן:

אבל סוד הדבר, בכתוב שאמר 'בהנחל עליון גויים, בהפרידו בני אדם, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל'. והענין: כי השם הנכבד ברא הכל, ושם כח התחתונים בעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם, כוכב ומזל ידוע, כאשר נודע באצטגנינות... כי חלק לכולם מזלות בשמים, וגבוהים מעליהם, מלאכי עליון, ונתנם להיות שרים עליהם, כענין שכתוב 'ושר מלכות פרס עומד כנגדו'... והנה השם הנכבד, הוא אלוקי האלוהים ואדוני האדונים לכל העולם. אבל ארץ ישראל היא אמצעיית הישוב, היא נחלת ה', מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים, קצין, שוטר ומושל, בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו, זרע אוהבו. וזה שנאמר 'והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ'. וכתוב 'והייתם לי לעם ואני אהיה לכם לאלוקים, לא שתהיו אתם לאלוהים אחרים כלל... והנה הארץ שהיא נחלת ה' הנכבד, תקיא כל מטמא אותה, ולא תסבול עובדי ע"ז ומגלים עריות... ולכך אמר כי מפני שהם מיוחדים לשמו, בעבור כן נתן להם את הארץ, שנאמר 'ואומר לכם, אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה. אני ה' אלקיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים'. והנה בחו"ל, אעפ"י שהכל להשם הנכבד, אין הטהרה בה שלמה בעבור המשרתים המושלים עליה... והנה השם הנכבד ית', הוא אלוקי האלוהים בכל העולם, ואלוקי ארץ ישראל שהיא נחלת ה'. וזהו טעם 'זונה אחרי אלוהי נכר הארץ', האלוהות נכרים בארץ ה' ובנחלתו, וזהו שנאמר 'ולא ידעו את משפט אלוהי הארץ וישלח בם את האריות', והנה ממיתים אותם כאשר אינם יודעים את משפט אלוהי הארץ... והוא מאמרם 'כל הדר בחו"ל דומה כמי

שאינן לו אלוה', שנאמר 'לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלוקים', ואומר 'כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה', לאמור לך עבוד אלוהים אחרים'. ואמרו בתוספתא דע"ז: הרי הוא אומר 'ושבתי בשלום אל בית אבי. והיה ה' לי לאלוהים'... ואין רשות לפרש בענין הארץ יותר מזה (רמב"ן, ויקרא יח, כה).

גם ר' יהודה הלוי מרחיב את הדיבור על תכונתה של ארץ ישראל, ובספרו הכוזרי, "שהוא קדוש וטהור ועיקרי אמונת ישראל ותורה תלויים בו" (הגר"א, מעשה רב, סימן טו), מדגיש את ייחודה האלוקי של הארץ, המתבטא בעיקר בהשראת השכינה וגילויי הנבואה. "כל מי שמתנבא, לא נתנבא כי אם בה או בעבורה... ורמזו לארץ הזאת בכינוי לפני ה', כך נאמר עליה 'תמיד עיני ה' אליקך בה'... ועליה נפלה הקנאה והחמדה בין הבל וקין... ונאמר 'ויצא קין מלפני ה'', שיצא מגורש מהארץ הזאת שבה היו, והיה נע ונד בארץ. וכן נאמר ביונה 'ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'', לא ברח כי אם ממקום הנבואה" (הכוזרי, מאמר ב, יד).

אלוקי ישראל ואלוקי הארץ

מתוך התכונה האלוקית של העם ושל הארץ, מתגלית ההתייחסות הנפלאה והשפעות הגומלין שביניהם. אמנם מלך כוזר טוען כנגדו, "אינני שומע שלשוכנים בארץ ישראל יתרון על שאר אנשי העולם" (שם, שם יא), אך מציאות ארעית זו אינה יכולה לשלול את האמת הנצחית בדבר אלוקיותה של הארץ. וכאן באה ההגדרה: "כן הרכם זה שאתם אומרים שמצליח בו הכרם. אילו לא היו נוטעים בו הגפנים ועובדים העבודה הראויה להם, לא היה עושה ענבים" (שם, שם יב). כלומר, אין במעלת המקום בלבד ערובה שאמנם יתן הפירות הראויים לאותו מקום. אילולי הנטיעה מהזן המשובח, והעבודה המתאימה, לא יגלה המקום כל כוחו, והדבר יתן את ביטויו בתנובת השדה. שני היסודות האחרים, הגזע והעבודה, הם המאפשרים לקרקע לגלות את טובה, ורק בזן המיוחד ובעבודה המיוחדת ייגלה הכוח המיוחד, ובחסרון אחד היסודות לא יראה המקום את כל הגנוז בו. וכן בנמשל: "המעלה המיוחדת הראשונה היא לעם שהוא סגולה ולב כאשר זכרתי, ויש לארץ עזר בזה עם המעשים והתורות התלויות בה אשר הם

כעבודה לכרם. אבל לא יתכן לסגולה הזאת להגיע אל הענין האלוקי מבלעדי המקום הזה, כאשר לא יתכן שיצליח הכרם מבלעדי ההר הזה" (שם, שם).

במילים פשוטות: עם ישראל שאינו חי בארץ ישראל, איננו יכול להיות מה שהוא צריך להיות, כשם שארץ ישראל בלי עם ישראל אינה מגלה את תכונותיה האלוקיות. גדולה מזו, אף לא את כוחה הטבעי. מציאות זו הוכחה כאמת היסטורית בהתגשמות חזון המקרא "והשימותי אני את הארץ ושממו עליה אויביכם היושבים בה" (ויקרא כו, לב), והעיר הרמב"ן: "היא בשורה טובה מבשרת בכל הגלויות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו, וגם זו ראייה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה כאשר היתה נושבת מעולם, והיא חרבה כמוה. כי מאז יצאנו ממנה, לא קבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם" (ויקרא כו, טז). ובתפילתו על חרבות ירושלים קרא הרמב"ן מנהמת לבו:

ופרי הארץ לגאון ולתפארת,
ופריה ותבואתה מרובה / ועדין היא זבת חלב ודבש ליושבים בה.
דימיתך הורתי ליולדת שמת בנה בחיקה,
והחלב בשדיה למכאובים / ותיניק את גורי הכלבים,
ואם כל זה מאסו בכך עוגבים / ושממו עליך אויבים.
ובמרחקים הזכירוך, ויתפארו בעיר הקדושה לאמור, לנו נתנה
למורשה,
וכאשר יבואו אליך ימצאו כל מחמדי עין / יברחו כמפני אויב
ורודף אין,
ורבה העזובה / בקרב הארץ השמנה והרחבה,
כי הם אינם הגונים לך / וגם את אינך ראויה להם
"מהמונם ולא מהמהם ולא נה בהם" (כתבי הרמב"ן, ח"א, עמ' תכח. הסיוס
הוא ע"פ יחזקאל ז, יא).

סיבת הדבר היא, שהארץ הזאת לא נקבעה לישראל באופן שרירותי, אלא "בסדר הזה ראוי שיראה כבוד ה' לאומה הנקראת עם ה'" (כחרי ב, יח), ובארץ הנקראת נחלת ה'. "ובאמת נקרא אלוקי ישראל מפני שהראות הזאת היתה נעדרת בזולתם, ונקרא אלוקי הארץ בעבור שיש לה כח מיוחד מאוירה

וארצה, ושמיה עוזרים על זה, עם הדברים התלויים בה אשר הם כעבודת האדמה וההצעה להצלחת המין הזה" (שם ד, ז). וכך שנינו במדרש: "אמר לו הקב"ה למשה, הן הארץ חביבה עלי, שנאמר 'ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה', וישראל חביבין עלי שנאמר 'כי מאהבת ה' אתכם'. אמר הקב"ה: אני אכניס את ישראל שהן חביבין עלי, לארץ שהיא חביבה עלי, שנאמר 'כי אתם באים אל ארץ כנען'" (במדבר רבה, ז). ועוד אמרו: "כי חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו, ואמר 'חבלים נפלו לי בנעימים, אף נחלת שפרה עלי'. משלו משל למה"ד? למלך בשר ודם שהוא בונה פלטרין ושכלל אותה, ובשמחתו סיים בה בית לדירתו. כך הקב"ה, זו שכרו של הארץ שעמד הקב"ה בתוכה, וברא את כל הארץ כולה, והפריש את א"י תרומה מכל הארצות... והפריש את ישראל תרומה מכל העמים" (תנא דבי אליהו זוטא, פרק ב).

כך מתבאר בצורה נפלאה היבט תמוה שבפרשת ברית בין הבתרים. "ויאמר אליו, אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה. ויאמר: ה' אלוקים, במה אדע כי אירשנה? ויאמר: קחה לי עגלה משולשת..." (בראשית טו, ז-י). וכבר התלבטו חז"ל והמפרשים, מה ראה לשאול על הבטחת הארץ ולא שאל על הבנים. ואמרו: "לא שאל לו אות, אלא אמר לפניו: הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה, ואמר לו הקב"ה: בזכות הקרבנות" (בראשית רבה מד, ח; מובא גם ברש"י על אתר). ומתוך דיוק במקראות עולה הביאור הבא: ההבטחה על נתינת הארץ הוגדרה כירושה. "ומשמעו: שיעשה פעולה שבזה תגיע לו הארץ בטבע, כמו היורש שזוכה בלי רצון המוריש אלא בשביל שהוא היורש, כך הוצאתיך שזרעך יעשו פעולה שהיא סגולת הארץ, ובזה מובן שזרע אברהם ג"כ מסוגלים לאותה פעולה... וע"ז שאל: במה אדע כי אירשנה, באיזה דבר היא מסוגלת ביחוד משאר ארצות עד שתפול עליה שם ירושה דוקא לזרעי, משום שהם ג"כ מסוגלים ביחוד באותה סגולה מכל אוה"ע...? והשיב הקב"ה כי סגולת א"י היא קרבנות, וכקבלת חז"ל במסכת תענית ובכ"מ, דבזה הפרט אך היא מסוגלת ואך לישראל היושבים בה... מעתה היתה תשובת ה', דבזה ניכר שא"י ירושה לזרעו, שהרי סגולת א"י וישראל ביחד על הקרבנות עומדים, ובזה תבין שא"י ירושה לך" (העמק דבר, בראשית טו).

וכבר הרחבנו לעיל את הדיבור על כך, שדווקא לישראל התייחדו כפרה וקרבן.

כי אין קרבן זולת הקירוב והדיבוק בו ית', לצאת מן החטא לשוב אליו ית', וזהו לשון קרבן - התקרבות אל ה' ית' ע"י הקרבן... ויש לך לדעת כי הארץ אשר נתן הקב"ה לאברהם, היא ארץ קדושה, נבדלת מכל האדמה, ולפיכך כאשר הבטיח הקב"ה על הנתינה, רצה לדעת באיזה זכות ירשו הארץ הזאת הקדושה. לפיכך השיב לו, מזה הצד ירשו הארץ, בזכות הכפרות. כאשר תדע סוד הכפרות אשר נתן הקב"ה לישראל, מורה על שישראל קדושים בעצמם, נבדלים מן הפחיתות, ואל"כ, כאשר הוסיפו על הפחיתות לא היה אפשר בהם כפרה, עכשיו שהם בעצמם נבדלים מכל הפחיתות, ראוי להם הכפרה, שהחטא אין מתייחס להם, ועיקר עצמם בלא חטא, שוב ראויים אל הכפרה, לטהר עצמם מן החטאים אשר אין ראוי לישראל. וכמו שהארץ הקדושה מצד קדושתה אינה סובלת החטא, כמו שאמר: ולא תקיא הארץ אתכם כשתטמאו אותה ח"ו, כך ישראל מצד קדושתם אינם מסוגלים אל החטאים. ולפיכך הארץ מתייחס לישראל בענין זה, כי הארץ קדושה במעלתה הנבדלת מן הפחיתות ומן התיעוב, וכן ישראל... ולפיכך בזכות זה ירשו הארץ הקדושה, כי לפי הענין - האדם יש לו מקום. לכך כשנתן הקב"ה הארץ הקדושה לישראל, בודאי מפני שהם ראויים לה, וכן לכל אומה ואומר נתן ארץ כפי מה שהם, וכל דבר יש לו מקום לפי טבעו ומעלתו, ולכך לפי מעלת ישראל שיש להם מעלה נבדלת קדושה, יש להם ארץ קדושה (גבורות ה', פרק ח).

יחסה של ארץ ישראל לעם ישראל אינו כיחסם של שאר ארצות לאומתם. זהו יחס פנימי, מהותי, נשמתי; קשר של חיוניות ומשיכה הדדית. "א"י איננה דבר חיצוני, קנין חיצוני לאומה, רק בתור אמצעי למטרה של ההתאגדות הכללית והחזקת קיומה החמרי, או אפילו הרוחני. ארץ ישראל היא חטיבה עצמותית קשורה בקשר חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה" (אורות ארץ ישראל). ועל כן גם בימינו, שחסרים לנו גילויי הנבואה, "השכינה הנראית עין בעין, היא אשר נעדרה... אך השכינה הנסתרת, הרוחנית, היא עם כל בן ישראל זך המעשים, טהור הלב, נפשו

ברה לאלוקי ישראל". ואל יאמר אדם, שתנאים אלו אפשר להם להתקיים בכל מקום, שהרי תכונות אנושיות הן, בלי קשר לארץ; שכן "הלב והנפש אינם טהורים וזכים כי אם במקום שיודעים בו שהוא מיוחד לאלוקים, ואילו היה זה בדמיון ומשל, כ"ש שהוא אמת כאשר קדם באורו" (כחרי ה, כג).

ארץ ישראל היא המקום היחיד המתאים לעם ישראל כאשר הוא מאפשר לאומה לחיות חיים שלמים וטבעיים המתאימים לאופיה ולתכונות נפש. החיים בחוץ לארץ הם בניגוד לטבע האומה, שם קיימת מלחמה עם הטבע, ובשום פנים אי אפשר להם להיות שלמים עם עצמם. אמת זו כוללת את חיי החומר וחיי הרוח, בתורה, במצוות ובחיים הכלליים.

תורת ארץ ישראל

גם לתורת ארץ ישראל ייחוד משלה. "וזהב הארץ ההיא טוב - אין תורה כתורת ארץ ישראל ואין חכמה כחכמת ארץ ישראל" (בראשית רבה, א), "עשרה חלקים תורה בעולם, תשעה בארץ ישראל" (אסתר רבה, א). מקורם של הדברים במאמר הנביא "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" (ישעיהו ב, א). על עיקר זה שמרו חכמים מכל משמר. הגמרא מספרת, ש"כשירד חנינא בן אחי יהושע לגולה, היה מעבר שנים וקובע חדשים בחו"ל. שגרו אחריו שני ת"ח, ר' יוסי בן כיפר ובן בנו. כיון שראה אותם א"ל, למה באתם? א"ל: ללמוד תורה באנו... התחיל הוא מטמא והם מטהרים, הוא אוסר והם מתירים... א"ל: מפני מה אני מטמא ואתם מטהרים, אני אוסר ואתם מתירים? א"ל: מפני שאתה מעבר שנים וקובע חדשים בחו"ל. א"ל: והלא עקיבא בן יוסף היה מעבר שנים וקובע חדשים בחו"ל? א"ל הנח לר"ע, שלא הניח כמותו בארץ ישראל. א"ל: אף אני לא הנחתי כמותי בארץ ישראל. א"ל: גדיים שהנחת נעשו תיישים בעלי קרניים, והם שגרוננו אצלך והם אמרו לנו: לכו ואמרו לו בשמנו. אם שמע מוטב, ואם לאו יהא בנדוי. ואמרו לאחינו שבגולה, אם שומעים מוטב, ואם לאו, יעלו להר, אחיה יבנה מזבח, חנניא ינגן בכינור, ויכפרו כולם ויאמרו: 'אין להם חלק באלוקי ישראל'. מיד געו כל העם בבכיה ואמרו: חס ושלום, יש לנו חלק באלוקי ישראל. וכ"כ למה? משום שנאמר 'כי מציון תצא תורה ודבר ה'

מירושלים" (ברכות סג ע"א).

וכן כתב הרמב"ם: "דע, שחשבון זה שנמנה אותו היום ונדע בו ראשי חדשים והמועדים, א"א לעשותו אלא בארץ ישראל לבד... ובכאן שרש גדול משרשי האמונה, לא ידעהו ולא יתבונן במקומו אלא מי שדעתו עמוקה. וזה שהיותנו היום בחו"ל מונים במלאכת העיבור שבידינו ואומרים שזה היום ר"ח וזה היום יו"ט, לא מפני חשבוננו נקבענו יו"ט בשום פנים, אבל מפני שבי"ד הגדול שבארץ ישראל כבר קבעוהו... ואנחנו אמנם נחשב היום שקבעו הם, ר"ל בני ארץ ישראל בו ר"ח... ועל קביעותם נסמוך, לא על חשבוננו, אבל חשבוננו הוא לגילוי מילתא בעלמא, והבן זה. ואני אוסיף לך ביאור. אילו הנחנו על דרך משל, שבני ארץ ישראל נעדרו מארץ ישראל - חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא כבר הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל* - ולא יהיה שם בי"ד, ולא יהיה בחו"ל בי"ד שנסמך בארץ, הנה חשבוננו זה לא יועילנו כלום בשום פנים, לפי שאין לנו לחשב חדשים ולעבר שנים בחו"ל, אלא בתנאים הנזכרים כמו שביארנו כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" (רמב"ם, ספר המצוות, קנג).

וכתב הרב זצ"ל: "יצירה עצמית ישראלית, במחשבה ובתוקף החיים והמפעל א"א לישראל אלא בארץ ישראל" (אורות ארץ-ישראל, ג). טעם הדבר הוא, כי "הדמיון של ארץ ישראל צלול וברור, נקי וטהור, ומסוגל להופעת האמת האלוקית, להלבשת החפץ המרומם והנשגב של המגמה האידיאלית אשר בעליונות הקודש, מוכן להסברת הנבואה ואורותיה, להבהקת רוח"ק וזוהריו. והדמיון אשר בארץ העמים עכור הוא, מעורב במחשכים, בצללי טומאה וזיהום, לא יוכל להתנשא למרומי קודש, ולא יוכל להיות בסיס לשפעת האורה האלוקית המתעלה מכל שפלות העולמים ומצריהם. מתוך שהשכל והדמיון אחוזים זה בזה ופועלים ונפעלים זה על זה וזה מזה, לכן לא יוכל גם השכל שבחו"ל להיות מאיר באורו שבארץ; 'אורא דארץ ישראל מחכים'" (שם, ה).

ומכאן הבנה מעמיקה יותר במאמר חז"ל "כיון שגלו ישראל ממקומם,

* "נראה מדבריו כי אילו ח"ו לא ישאר שום ישראל בארץ ישראל, אפילו יהיו יושבים בחו"ל, מקרי כליון האומה ח"ו". שו"ת חתם סופר, יורה דעה, רלד.

אין לך ביטול תורה גדול מזה" (חגיגה, ה ע"ב): לא זו בלבד שתוקף הצרות וסבל הגלות ממעטים מעסק התורה, אלא שתורה הנלמדת בחו"ל אינה כזו הנלמדת בארץ, במקומה הטבעי, במקום השראת השכינה וקרבת אלוקים. כדי כך מגיעים הדברים, עד כי ר' זירא כשעלה לארץ ישראל, קיבל על עצמו מאה תעניות כדי שתשתכח ממנו תורת בבל "כי היכי דלא נטרדיה" (בבא מציעא, פה ע"א). ופירש רש"י שם "כשעלה לארץ ישראל ללמוד מפי ר' יוחנן, ואמוראין שבארץ ישראל לא היו בני מחלוקת, ונוחין זה לזה כשמן, כדאמר בסנהדרין, ומיישבין את הטעמים בלא קושיות ופירוין". והסביר המהרש"א "הא ודאי דגם בני ארץ ישראל היו מקשים ומפרקים אהדדי, כדאמרינן לעיל דר' יוחנן גופיה דאמר על ר"ל דהווי מקשי ליה כ"ד קושיות ומפרקינן ליה כ"ד פירוין. אלא דהיינו שהיו מעיינין ומתקנין כל דבר על בוריו, והשמועה יוצאה לאור ע"י פלפולם, דאחכי מייתי ליה התם דר"ל עוקר הרים וחרף טובא, והיה מחבב ומיישב דברי ר"מ, כדאמרינן נמי לעיל, דע"י פלפולן רווחא שמעתתא. משא"כ בבני בבל, דאפשר שהיו מפלפלין דוגמת חילוקים שבדור הזה, אשר כל מי אשר יודע לכוון על צד היותר בפלפול של הבל, ה"ז משובח. וכל אחד מכוון לדחות דברי חבירו כדקרי להו מחבלים, שאין נוחין זה לזה בהלכה, ועי"כ לא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא, כדקרי להו נמי התם במחשכים הושיבני. והוא שאמר דלא נטרדיה, כי פלפול כזה מטריד את האדם מן האמת ואין מגיעו לתכליתו".

וכן מצינו שהגר"א היה מסרב לקבל מגידים מן השמים, שילמדוהו תורה בלא יגיעתו. "ובדידי הוה עובדא, ששלח רבינו אותי אצל אחי הקטן, וגדול ממני בכל מילי דמיטב, חסידא קדישא, הגאון מוהר"ש זלמן זצ"ל, לאמור לו בציווי משמו, שלא יקבל שום מלאך מגיד אשר יבוא אצלו, כי בזמן לא כביר יבוא אליו מלאך מגיד. ואמר, אף כי מרן הבית יוסף היה לו מגיד, היה זה לפני ב' מאות שנה שהיו הדורות כתיקונן, והיה שרוי על אדמת הקודש, לא כן עתה שרבו המתפרצים, ובפרט בחו"ל, א"א כלל שיהיה כולו קודש קודשים בלי שום עירוב כלל" (ספרא דצניעותא, הקדמת ר' חיים מוולאז'ין).

וכששלח החתם סופר בירור הלכתי לארץ ישראל, סיים את איגרתו בזו

הלשון: "ואולי לכשיגיעו הדברים לארץ נכונה, יתעלו ויתקדשו פי שנים בחכמה ותבונה ובדעת ובכל מלאכה, ועפ"י נתעלה בבלי על הירושלמי אחר שנתקבל שם והיתה הרווחה בדין ובהלכה" (חתם סופר, יורה דעה, רלג). והוסיף נופך לדבריו הרב זצ"ל: "אז"ל דא"ר דארץ ישראל הוא המחכים, הנותן הארה בנשמה להשכיל את היסוד של העולם המאוחד. בארץ ישראל יונקים מאור החכמה הישראלית, ממהות החיים הרוחניים המיוחדים לישראל... בארץ העמים הטמאה א"א להשקפת העולם המאוחד להגלות, והעולם המפורד שולט בחזקה, והשקפתו הפרטית והמפורדה, המחולקה והמנוכרה, היא הרודה בכל מערכי החיים... מסוגלת היא ארעא דחשוכא לפלפול הפרטים, הבא מתוך פירוד, אבל חכמת האורה רק בארץ האור נמצאת, אין תורה כתורת ארץ ישראל" (אורות הקודש, ח"ב, עמ' תכג). וכשנשאלה בביהמ"ד השאלה, מדוע ת"ח שבבבל מצוינים - היינו מתקשטים בבגדים נאים - באה על כך התשובה "לפי שאינן בני מקומן" (שבת קמה ע"ב).

משפט אלוקי הארץ

לא רק החלק העיוני שבתורה דווקא מתייחס לארץ ישראל, אף החלק המעשי אינו מקבל את ערכו האמיתי אלא במקום זה. "ומן הענין הזה אמרו בספרי: ואבדתם מהרה, אעפ"י שאני מגלה אתכם מן הארץ לחו"ל היו מצוינים במצוות, שכשתחזרו לא יהיו עליכם חדשים. משל לאדון שכעס על אשתו ושלחה לבית אביה. אמר לה: הוי מתקשטת בתכשיטים, שכשתחזרי לא יהיו עליך חדשים. וכן אמר ירמיהו, הציבי לך ציונים - אלו המצוות שישראל מצוינים בהם" (רמב"ן, ויקרא יח, כה).

טעות היא לחשוב שקדושתה של הארץ תלויה במצוות ומקורה מריבוי המצוות שבה; אלא כשם שקדושתם של ישראל היא קדושה עצמית ודווקא מפני כך הם מצוינים בריבוי מצוות, "כך גם קדושת ארץ ישראל, שהיא קדושה עצמית פנימית, ומפני זה ישנן מצוות מיוחדות שתלויות רק בה. לא שקדושת ארץ ישראל תלויה במצוותיה, אלא אדרבא, מתוך קדושתה נצטוו עליה במצוות אלו, וע"י קיום המצוות התלויות בארץ מגלים את קדושתה העצמית של הארץ" (מי מרום - מעיני הישועה, עמ' שיז). בזה מדויקים דברי חז"ל, שלא אמרו "ארץ התלויה במצוות", אלא "מצוות התלויות

בארץ."

ואל יאמר אדם, שהדברים אמורים דווקא במצוות המאפיינות את הארץ, דהיינו חובות הקרקע; ש"הנה הכתוב שאמר ואבדתם מהרה וגו' אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף, כתפילין ומזוזות, ופירשו בהם כדי שלא יהיו חדשים עלינו כשנחזור לארץ. כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה', ולפיכך אמרו בספרי 'וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות - ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה'" (רמב"ן, ויקרא יח, כה), וכן הוא בהכוזרי - "והמעשים לא ישלמו כי אם בה" (הכוזרי, מאמר ה, כג).

ואפילו המצוות השכליות עיקרן בארץ ישראל, ושכרן הוא דווקא בה, לכן כתבה התורה במצוות כיבוד אב ואם "למען יאריכון ימיך על האדמה אשר ה' אלוקיך נותן לך", ופירש הנצי"ב: "בא המקרא ללמדנו דבר גדול, דכבר כתב הרמב"ן בפ' תולדות ובכ"מ, שהתורה ומצוותיה, אע"ג דמצוות שאינן תלויות בארץ נוהגות אפילו בחו"ל, מכ"מ מיוחדות המה יותר בארץ ישראל, וע"כ נקראת תורת אלוקי הארץ. והדבר מובן שלפ"ז גם ייעודיה, אע"ג שישנם בחו"ל, מ"מ יותר משמשים ומגיעים בארץ ישראל. מעתה היתה הדעת נותנת שזה הכלל אינו אלא במצוות שבין אדם לשמים... משא"כ כיבוד אב ואם שהוא דעת אנושי, בזה אין סברה לחלק בין ארץ ישראל לחו"ל, מש"ה כתיב במצוה זו של כיבוד אב ואם 'על האדמה'" (העמק דבר, שמות כ, יד).

ישוב הארץ

ההתאמה שבין העם והארץ כוללת גם את הצדדים הטבעיים שבחיים. הריחוק מהנאות העולם, הסיגופים, הזהירות המרובה, מקומם בחו"ל בלבד. בארץ ישראל התנאים היסודיים הם אחרים, היחס בין החומר והרוח שונה: "בארץ ישראל אפשר להשיג איך שהבשר של הגוף הישראלי הוא קדוש ממש כקדושת הנשמה, ואין צורך להרגיז את הגוף ממנוחתו הטבעית, כי אם להעלותו ולהטעימו טעם האמת של חיי הקודש השופעים מקדושת הארץ, הספוגים באוירא המחכים של ארץ ישראל" (אורות, עמ' קעא). ההשקפה ש'ככל שירבה היישוב תיקון, ירבה השכל חורבן' (ע"פ

חובות הלבבות, שער הפרישות פ"ב), מקומה בחוץ לארץ בלבד; בארץ ישראל קשורים הם החיים הישראליים בעבודת האדמה, ויישוב הארץ מצות עשה היא "ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה" (השגות הרמב"ן על ספר המצוות לרמב"ם, מצוה ד). ואכן קשורה היא גאולתם של ישראל בתנובת הארץ, עד כי אמרה הגמרא ש"אין לך קץ מגולה מזה" (סנהדרין צח ע"א). והגר"א היה נוהג להתפלל "יזכני השי"ת לנטוע במו ידי עצי פרי בסביבות ירושלים, לקיים 'כי תבואו אל הארץ ונטעתם' בסוד קץ המגולה" (חזון ציון, עמ' 139).

ועוד, על דברי ר' ישמעאל "לפי שנאמר 'לא ימוש ספר התורה זה מפך', יכול דברים ככתבן, ת"ל 'ואספת דגנך'" (ברכות לה ע"ב) כתב החת"ס:

ר' ישמעאל נמי לא אמר מקרא ואספת דגנך אלא בארץ ישראל ורוב ישראל שרויין, שהעבודה גופא מצוה משום ישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים, וע"ז צוותה התורה ואספת דגנך. ובעז זורה גורן השעורים הלילה משום מצוה. וכאילו תאמר לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה, ה"נ לא יאמר לא אאסוף דגני מפני עסק התורה. ואפשר אפילו שאר אומניות שיש בהם ישוב העולם, הכל בכלל מצוה. אבל כשאנו מפוזרים בעו"ה בין אומה"ע, וכל שירבה העולם ישוב מוסיף עבודת ה' חורבן, מודה ר' ישמעאל לרשב"י" (חיידושי חתם סופר, סוכה לו ע"א, ד"ה דומה לכושי).

ולכן "שונה היא המצוה של ישוב ארץ ישראל מכל המצוות, שבמצוה זו צריכים להרגיש את הטובה וההנאה הגשמית ממנה, ולדעת שהיא ארץ מעולה משאר הארצות גם בחמריות וגשמיות, ושהיא ארץ המארכת ימים ושנים ואם יחסר ההרגש ביתרון הארץ גם בחמריות, תחסר גם שלמותה של המצוה הזאת, וזהו מה שאמר הקב"ה לאברהם 'לך לך מארצך - להנאתך ולטובתך'. והתכלית המבוקשת היא שהגוף יתעלה ויתקרב אל הנשמה ולא יהיה ביניהם שום ניגוד ולא יהיו בבחינת דו-פרצופין, הנשמה מושכת לכאן והגוף מושך לכאן. ולדרגה זו א"א לזכות זולת בארץ ישראל" (מי מרום, מעייני הישועה, עמ' רנט). "כי שונה היא האכילה שבארץ ישראל מהאכילה שבחו"ל, שאם אמנם השביעה היתרה מביאה את כל האסונות הרוחניים... שכן ע"י החטא הכללי נפגמו כל המקומות שבעולם, וכל הגידולים שגדלים מן הארץ פגומים הם, משום כך גורמים הם לגרויי

הכוחות השפלים וכל התאוות הנמבזות. לא כן ארץ ישראל שהוא המקום היחיד בעולם שהחטא לא פגמו, 'כי ה' אלוקיך מביאך אל ארץ טובה, ארץ נחלי מים... ארץ חטה ושעורה וגו' ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך'. ומשום כך יש לארץ מעלה גדולה, שכל אכילה שאוכלים ושבעים מגידוליה, אם רק יודעים להכיר את תוקף קדושת הארץ הזאת, ומריחים את ריח קדושתה, טעמה ונועמה, וקשורים ודבוקים בתורת ה' ובמצוותיו, זוכים שכל אכילה ושביעה מתבואת הארץ, תוסיף ברכת וקדושה" (שם, עמ' ער).

וזהו שאנו אומרים בברכת הפירות "ונאכל מפריה ונשבע מטובה", ובספר המצוות כתב שאין לאומרו, "כי אין לנו לחמוד ביאת הארץ ולהתפלל עליה רק כדי לקיים המצות התלויות בה" (סמ"ק, מצוה קנא), וכתב עליו הב"ח: "תימה, הלא קדושת הארץ הנשפע בה מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקודשת השכינה השוכנת בקרב הארץ... וע"כ ניחא שאנו מכניסים בברכה זו ונאכל מפריה ונשבע מטובה, כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבע מטובה" (אורח חיים סימן רח). הרי שהחיים בארץ ישראל מעניקים תוכן מיוחד ותכלית שונה לאדם, מאשר בחוץ לארץ.

והנה בספרי המחשבה מבחינים בשתי דרגות בסדר עלייתו הרוחנית של האדם: צדיק וישר. צדיק הוא העושה את שנדרש ממנו, והישר הוא למעלה הימנו. הצדיק מצוי במלחמה מתמדת עם יצריו ומנצחם, אך הישר אינו זקוק כלל למלחמה כזאת, הוא מאגד את כוחותיו כולם אל התכלית הרצויה, והם נענים לו ונמשכים אחריו. הקב"ה "צדיק וישר הוא" (דברים לב, ד), "אשר עשה אלוקים את האדם ישר" (קהלת ז, כט), וזהו מצבו האידאלי והטבעי של האדם. המלחמה וההתרוצצות הפנימית, אף כשהיא מסתיימת בניצחון הטוב, הריהי בניגוד לטבע. וכאן מתבטא ההבדל בין ארץ ישראל לחוץ לארץ: "הקדושה שבטבע היא קדושת ארץ ישראל, והשכינה שירדה בגלות עם ישראל היא הכשרון להעמיד קדושה בניגוד לטבע, אבל הקדושה הלוחמת נגד הטבע אינה קדושה שלמה" (אורות, עמ' עז). "וההבדל שבין ארץ ישראל לחו"ל הוא גם בזה, שבחו"ל עיקר העבודה לשבר את הטומאה, ובארץ ישראל העבודה לגלות את הקדושה" (מעייני הישועה, עמ' ע

(רנו).

המלחמה, דיכוי הכוחות, כיבושם וכבישתם, "זאת היא היהדות שבחו"ל", שאיננה יכולה להיות במילואה וטהרתה, כי ס"ס 'כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה'. שם בגיא צלמות א"א ללכת במרחב, א"א לשאוף לחיים מלאים, כי החיים החברתיים והלאומיים, מורעלים ברעל אויר ארץ העמים, שהוא נותן חיים לאותם העמים שהם מוצאים שם את כל מה שהם מבקשים, שהם יכולים לבנות שמה את כל מגמותיהם היותר עליונות, אבל אף לא נקודה אחת אידאלית, מיוחדת וחשובה, ימצא שם ישראל... ע"כ דרך הכבישה הכללית היא הדרך היותר אפשרית ומובילה אל החפץ שמה". לא כן בארץ ישראל, שם החיים הם טבעיים, שם אין צורך במלחמות. שם אפשר לשעבד את הכוחות כולם בעבודות אהבה אל האידאלים היותר נישאים. זוהי דרך היושר, שבה "כל הנטיות הטבעיות עומדות הכן בהרחבתן למלא את התפקיד האלוקי הטוב והנאור, וכל המחשבות השכליות הנן המאורות הגדולים להזריח אורם על כל ארצות החיים של 'אורח צדיקים כאור נוגה ההולך ואור עד נכון היום'. ע"כ אין שום כח נידח, אין שום מחשבה נדכאת, כ"א הכל מאיר, הכל חי והכל מוכן ומזומן לשרת עם מלאכי השרת ולשורר עם כל אראלי שחק, להשביע לכל חי רצון ולהרבות האושר הכללי והפרטי של שמחת ה' במעשיו, כשהם מתעלים ומתברכים, כשהם שמחים ומתמלאים זיו, אין עצב ותוגה, אין שטן ואין פגע רע, רק סוכת שלום פרושה וחופת כבוד חופפת על כל רגש חיים, על כל נטיה ומחשבה, על כל מעשה ומפעל" (עקבי הצאן, מאמר הדור, עמ' קיג-קטו).

וזו כנראה כוונת הזוהר "עבדו את ה' ביראה - בחו"ל, עבדו את ה' בשמחה - בארץ ישראל" (זוהר, במדבר קיח ע"א; בתרגום).

ארץ החיים

השכילו חז"ל למצות את כל מהותה של ארץ ישראל במילים ספורות: "אתהלך לפני ה' בארצות החיים" - זו ארץ ישראל" (מדרש תהילים, פרק נו). שתי משמעויות למושג חיים: האחת, חיים ולא מוות; והשנייה - שלמות.

השלמות היא יחסית לנושא, והוא מושג סובייקטיבי, שכן לא הרי שלמות בע"ח כשלמות אדם, ולא הרי שלמות אדם מאומה"ע כהרי שלמותו של אדם מישראל. שהרי גם האדם וגם בעלי חיים הם נפש חיה, אלא "בהמה נקראת נפש חיה בעוד שהיא בריאה כפי טבע יצירתה, משא"כ אדם לא מקרי חי אלא באופן שהנפש השכלי ג"כ שלם עמו, ובלא זה לא מקרי חי, שהרי אינו בשלמות האדם". כי שלמות האדם מה שהעידה התורה בכריאתו 'ויהי האדם לנפש חיה' - לרוח ממללא, היינו, הדעה והדיבור". ברם מבן האומה הישראלית נדרשת שלמות גדולה יותר, "ומדרגה למעלה מזו היא האדם מישראל, שנוצר להיות בו נפש ישראל מרגיש בעבודה ה', לא מקרי חי אלא כאשר הוא בשלמות יצירתו... ומי שהגיע למעלת אהבת ה' ומתענג בזה ויודע תענוג הנפלא של אור פני מלך הקב"ה, לא מקרי חי אלא בשעה שהוא עומד בזאת המעלה, ובשעה שאינו בזה המעלה, אינו בתכלית שלמותו. וע"ז אמר משה רבינו לישראל 'ואתם הדבקים בה' אלוקיכם - חיים כולכם היום'. והנה האדם יציר כפיו ית', והקב"ה נפח בו נשמת חיים, פשוט הוא שידע ברגע הראשון עונג מקור חייו" (העמק דבר, בראשית ב, ז). וניתוק ממקור זה הוא מיתה, ולכן "רשעים בחייהם קרויים מתים" (ברכות יח"ב), כי הגדרת חי "הוא עליונות הנפש ועונג שמשגי בהגיעו לתכלית שלמותו... ומי מישראל שמאבד הרגשה נעימה זו נקרא מת, שהרי הוא משחית חיות שהיה בכוחו" (העמק דבר, דברים ד, א). ואין דבר זה נדרש אלא מהאדם מישראל "לפי שישראל דבוקים במקום, ראויים להיות חיים" (רש"י, ויקרא יא, ב). וזה כל ייעודם, "הדבקנו בענין האלוקי בנבואה ומה שקרוב לה... ויעודיה כולם כולל אותם שרש אחד והוא יחול קורבת אלוקים ומלאכיו"; ומתוך הרגשת חיים כזאת "מי שיגיע אל המעלה הזאת לא ירא מן המוות" (כחרי א, קט), וצדיקים במיתתם קרויים חיים.

שלמות האדם מישראל והרגשת העונג והחיים המלאים, הטבעיים והמאושרים, אינם אלא בארץ ישראל, בארץ החיים; והוא שאמר משה לישראל בערבה "ועתה ישראל, שמע אל החוקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ אשר ה' אלוקי אבותיכם נותן לכם" (דברים ד, א). וארץ ישראל הוא "המקום המוכשר ביותר לזה החיות, דבחו"ל אין זה החיות אפשר להיות בתכלית

השלמות, משום שחסר רוה"ק הופעת אהבת ה' לדבקים בו, וגם יש הרבה מפריעים לזה" (העמק דבר, דברים שם). וחוזרים הדברים ונשנים בפרשת הגאולה, "והביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך... לאהבה את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חייך" (דברים ל, ו). "ובאשר בהיותנו בחו"ל, אפילו מי שמדבק עצמו באהבת ה' אינו משיגה בשלמות, משום שאין הקב"ה, מתדבק עמנו להופיע עלינו רוה"ק... וא"כ אין חיות הנפש בשלמות עדין" (העמק דבר, שם). "ומש"ה עיקר רצונו ית' היה שיהיו יושבים ישראל לבטח בארץ ישראל... ואין מקום משומר כמו בארץ ישראל - עיקר ישיבת ישראל, משא"כ בחו"ל בקרב אומה"ע" (שם שם, ו).

וכמה מובנים עתה דברי הגר"א, שהגדיר את חוץ לארץ כבית קברות, בניגוד לארץ ישראל שהיא ארץ החיים. "כי מעת שחרב הבית יצאה רוחנו, עטרת ראשנו, ונשארו רק אנחנו, הוא גוף שלה בלי נפש, ויציאה לחו"ל היא הקבר ורימה מסובכת עלינו, ואין בידינו להציל מן העובדי כוכבים האוכלים בשרנו, ומ"מ היו חבורות וישיבות גדולות, עד שנרקב הבשר, והעצמות נפזרו פיזור אחר פיזור, ומ"מ היו עדין העצמות קיימות שהן הת"ח שבישראל, מעמידי הגוף, עד שנרקבו העצמות ולא נשאר אלא תרווד רקב מאתנו ונעשה עפר, שחה לעפר נפשנו, ואנחנו מקוים עתה לתחית המתים, התנערי מעפר קומי ויערה רוח ממרום עלינו" (ליקוטים, סוף ספרא דצניעותא). והיא היא נבואתו של יחזקאל "הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי, והבאתי אתכם אל אדמת ישראל. וידעתם כי אני ה' בפתחי את קברותיכם ובהעלותי אתכם מקברותיכם עמי. ונתתי רוחי בכם וחייתם והנחתו אתכם על אדמתכם, וידעתם כי אני ה' דברתי ועשיתי, נאום ה'" (יחזקאל לז, יב-יד).

"אתהלך לפני ה' בארצות החיים" - זו ארץ ישראל.

בעקבתא דמשיחא

פנימיותה של תנועת התחיה

בכל תקופת הגלות הארוכה הסתפקה האומה הישראלית בדרך הכובש, ושלמותם ותהילתם היתה בכיבוש היצר והכנעתו; "אבל לא זאת היא תורת החיים הנצרכת לדור של עקבתא דמשיחא שהיא מוכרחת להמשך מארץ החיים, ממקום בית חיינו" (עקבי הצאן, עמ' קיד). בהגיע עת הגאולה, כשהתמלאה סאת העונש וקרב קץ הגלות, מרגישה האומה מחנק בחיים הלא טבעיים שבאוויר ארץ העמים. "אוויר הגלות המטומטם, הממולא בזיהמת השפעתן של התרבויות האחרות, הזרות, עוצר בעד מהלך חיינו ואידיאליהם. שם באוויר הגלות, אפשר שיתגלה לנו רק ראשית פרוסוסים של תנועות רוח, תנועות תרבותיות מאיזה צד שתהיינה, ולעולם לא יוכל להיות להן, לאלה בעצמן, ערך קיום וכח תחיה לישראל, אלא כפי יניקתו מאוירא דארץ ישראל, מאוירנו הקדוש והטהור, מארץ חיינו הטבעיים, המלאים, מקור חיותה וגידולה של תרבותנו" (הרצ"ה, לנתיבות ישראל, עמ' 6).

כשם שעיקרה של הגלות אינו רק באבדן העצמאות המדינית, אף לא בסבל ובייסורין בלבד, אלא בהתרחקות ממקור החיים, באוירה הלא נורמלית של החיים במקום הלא טבעי לנו, הפוגמים בכל מהלך חיינו הרוחניים והטבעיים - כך עיקרה של הגאולה אינה רק השבת העצמאות המדינית והפיכת ארץ ישראל למקום מקלט בטוח ליהודים ברחבי העולם, אלא בחזרה למקומנו הטבעי ובאפשרות לחיות חיים טבעיים, מלאים ושלמים. תנועת העלייה של הדורות האחרונים היא תנועת תחייה במלוא מובן המלה, באשר היא שואפת לעזוב את מקום הקבר ולשוב לארץ החיים. יסודה וסודה של התנועה אינה מכוח לחצים ואירועים חיצוניים, גם לא רק מפני שכשל כח הסבל, ולא מפני רדיפות העמים או חיקוי לתנועות הלאומיות של עמים אחרים. כל אלה הנם גורמים חיצוניים בלבד. עיקרה של התנועה היא מכוח דחיפה פנימית, נשמתית לחיים ישראלים מקוריים.

”מתרפקת היא על דודה, מתגעגעת היא אל ביתה, אל נחלתה, אל ארצה. לא רק כדי להסתר שם מחמת המציק, לברוח מפני המכות, החמריות או הרוחניות, אלא בחפצה החיובי, העצמי, לשוב לארץ חייה, לאלוקיה, לעצמותה, לחיות את חייה הטהורים הבריאים והחפשיים, חייה שלה, חייה האלוקיים” (שם שם, עמ' 9).

וכאן נפגשים אנו שוב במושג התשובה. כל מהות התשובה, כפי שנתבאר, היא החזרה למצב הראשוני, החזרה מן הסטייה אל דרך היושר; וכהפרט כן הכלל. אמנם המתבונן השטחי יתלה את ההתעוררות לעלייה בגורמים חיצוניים, אך האמת היא שיש לנו עסק עם ”תנועת התחיה, התקומה, התעורה, השחרור של העם ישראלי, ותשובתו לאיתן עלומיו, לימים מקדם” (שם שם). ”מתגברת היא השלהבת הישראלית הדרושת בחזקה את ההתקשרות האמיצה והתדירה של החיים אל מצוות ה' כולן, לצקת את רוח ה', רוח ישראל המלא, הכללי, הממלא את כל חללה של הנשמה בתוך כל הכלים הרבים המיוחדים לה, להביע את הביטוי הישראלי המלא בהבלטה גמורה, מעשית ואידאלית... כדי לחיות את החיים הישראליים במלואם, בלא סתירה ובלא הגבלה, וזאת היא תשוקת ארץ ישראל” (אורות ארץ ישראל, ח). וכיון ”שאי אפשר לאדם מישראל שיהיה מסור ונאמן למחשבותיו, הגיונותיו, רעיונותיו ודמיונותיו בחו”ל, כתכונת הנאמנות הזאת בארץ ישראל” (שם שם, ט), לכן התעוררה תנועת התחיה, כדי לשוב ולהתאחד עם סגולותיה של הארץ האלוקית ולשוב ולחיות חיים אלוקיים. ”אנו משתוקקים לבנות את הארץ ולהבנות בה, כדי לקלוט את רוחה ואוירה, להתאחד עם כל החיים המקושרים בה” (שם, ה). וככל שהירידה הרוחנית גדולה יותר, כן מורגש חסרון אויר ארץ ישראל בתור מקור החיים.

”יסודה של הגאולה היא ההתעוררות והחזרה למקוריות, ומקור ישראל אינו אלא 'במקהלות ברכו אלוקים, ה' ממקור ישראל', 'רגלי עמדה במישור במקהלים אברך ה'". יקום ישראל, כאיש אחד חברים, יחיה על אידאליו האלוקיים, לפלס נתיב לאור תורתו. 'ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדיו, ובקשו את ה' אלוקיהם ואת דוד מלכם'.

ואף משמים עליון יתן קולו: בנים אהובים וחביבים המו מעי ולבי עליכם,

לבי לבי על חלליכם, שובו אלי ואשובה אליכם, 'כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות'". (מי מרום, מעיני הישועה, עמ' קנא).

פרשת התשובה והגאולה

בכך מתבארת פרשת התשובה שבפרשת נצבים. בתוך סדר הגאולה שבפרשה, שזורות מדרגות של תשובה. הפרשה פותחת "ושבת עד ה' אלוקיך" ומסתיימת ב"כי תשוב אל ה' בכל לבבך ובכל נפשך". וכבר דובר על ההבחנה בין מדרגות התשובה: תשובה מיראה ותשובה מאהבה, תשובה לשמה ושלא לשמה. הבחנה זאת חוזרת ונשנית פעמים רבות במקרא: "שובה ישראל עד ה' אלוקיך כי כשלת בעוונך. קחו עמכם דברים ושוב אל ה'" (הושע יד, ב-ג), "שובו עדי בכל לבבכם, ובצום ובככי ובמספד, וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' אלוקיכם" (יואל ב, יב-ג); וכהנה רבות. ובתרגום: "ושבת עד ה' אלוקיך" "ותתוב לדחלתא דה' אלוקיך"; "כי תשוב אל ה'" "ארי תיתוב קדם ה' אלוקיך". וביארו חז"ל, שתשובה שלא לשמה מגעת עד השמים, ותשובה לשמה בוקעת מעל שמים (פסחים נ"ב).

וכך יהיה מהלך הגאולה לפי סדר המקראות: "שהוא הקדים תשובה באומרו 'ושבת עד ה' אלוקיך', וסמך לזה גאולה באומרו 'ושב ה' אלוקיך את שבותך', ואחרי הגאולה תשובה, כמו שנאמר 'אתה תשוב ושמעת בקול ה' וגו'". ואחר התשובה השנית תוספת טובה וגאולה במה שאמר 'והותירך וגו', ואחרי כן תשובה יותר חזקה במה שאמר 'כי תשוב אל ה' אלוקיך וגו' - והוא ענין התשובה השלמה והיא תכלית שלמותם" (עקדת יצחק, דברים, שער המאה).

וכך ביאר המהרש"א את הויכוח בין ר' אליעזר - שאמר שהגאולה מותנית בתשובה - ור' יהושע - הסובר שהקב"ה מעמיד להם מלך קשה כהמן ומחזירן למוטב: "וזה שאמר ר"א אם עושין תשובה, היינו תשובה רצונית, מצד עצמם, שנאמר 'שובו בנים שובכים ארפא משובתכם'. והשיב לו ר' יהושע, דההוא קרא בתשובה הכרחית קאמר, דאמר לעיל 'מעמיד להם מלך קשה כהמן' וכו', ושתק ר' אליעזר" (מהרש"א, סנהדרין לז ע"ב). וכבר

הובהר לעיל ששתיקתו הודאה היא, וא"כ אין בהכרח לצפות לתשובה שלמה לפני הגאולה, ואין האחרונה מותנית בראשונה. "ע"פ מה שאמרו חז"ל שבעושים שלא לשמה הוא עד שמים, ובעושים לשמה הוא מעל שמים, כן תשובה מיראה, שהיא למטה במדרגה, היא נקראת עד ה' ולא עד בכלל, ותשובה מאהבה נקראת אל ה'. וע"ז אמר, אפילו אם תשוב רק עד ה', דהיינו ע"י מלך קשה וכדו' אמנם זה די להתערות דידן, אבל אינה מספקת עדיין לצורך שלמות ישראל, לכן אח"כ 'ושב ה' אלוקיך את שבותך', ויתן בלבך תשובה גדולה, עילאה, תשובה מאהבה - 'ושב וקבצך' וגו' (עולת ראייה, ח"ב, עמ' שלה).

ותשובה מיראה ושלא לשמה - מהי?

התעוררות חפצה של האומה בכללה, לשוב אל ארצה, אל מהותה, אל רוחה ואל תכונתה - באמת אור של תשובה יש בה. באמת הדבר מתבטא בבירור גמור בביטוייה של תורה 'ושבת עד ה' אלוקיך - כי תשוב אל ה' אלוקיך' (אורות התשובה, פרק ז).

העלייה לארץ - תשובה מיראה ושלא לשמה היא, כיון שהיא מונעת מגורמים חיצוניים, ממלך קשה כהמן, מלחץ האומות, מסבל חמרי ורוחני, מחיקוי התנועות הלאומיות שבאוה"ע וכדומה, אך בעיקרה - תשובה אל ה' היא, "התשובה היא תשובה פנימית, אלא שהיא מכוסה בהרבה חוצצים, ואין כח בשום עיכוב ומניעת השלמה, לעכב את האור העליון מהופיע עלינו" (שם שם).

בהרחבה גדולה מבוארים הדברים בספר המופלא, רב האיכות, "אם הבנים שמחה", שמחברו הרב טייכטהאל, גדול בתורה וראש ישיבה בהונגריה, כתבו בעיצומה של התופת הנוראה באירופה. "ועיין באהבת יהונתן פרשת בלק שכתב, דזה גופא שאנו חוזרים לארץ ישראל, זה גופא לתשובה תחשב, וזה עיקר התשובה, וכה לשונו שם: 'כאשר יעברו עליהם כמה וכמה צרות, ואפי"ה לא יעזבו את ה' ואת נחלתם ארץ הקדושה תוב"ב. וזהו עיקר תשובתם, כי התשובה צריך להיות באותו מקום ובאותו מעשה, ועיקר חטאם בזמן הבית הוא היה בירידתם למצרים, כמש"ה "אוי היורדים

מצרים", ונשתרבב מזה חטאים גדולים, ולכך תהיה תשובתם לעתיד, שלא ינטשו את נחלתם'. עכ"ל. הנה כעת בזמנינו, אחרי שנתנו לבם אפילו היותר גרועים לשוב לנחלתנו, ומוסרים נפשם על זאת, ואינם רוצים בארץ אחרת, בודאי לתשובה תחשב בעיני הקב"ה. וזהו שאין מקיימים את מצוות התורה הוא מפני שלא נתגדלו ולא נתחנכו בזה, והמה בזה כתינוק שנשבה בין העכו"ם, וכדברי הרמב"ם בהלכות ממרים, אבל גוף העליה ודאי לתשובה תחשב, ומקיימים בזה מצוות עשה דתשובה, וזה עיקר התשובה... ועתה בזמננו שנעשה התעוררות לשוב לארץ אבותינו, וגם חזרו בפועל ועושיין מעשה בבנין הארץ, בודאי מקיים בזה נבואת הושע 'ואחר ישוכו בני ישראל ובקשו את ה' אלוקיהם ואת דוד מלכם'... וזה לחוד שמחבבים את הארץ ואינם רוצים בארץ אחרת רק בארץ אבותינו, ומוסרים נפשם עליה, כידוע, דכמה וכמה מתו עבור הארץ, כמו ששמענו בזמן הפרעות של הערבים, וכמה מבני ישראל שעמדו לנגדם ומתו על ידיהם אמרו קודם יציאת נשמתם בזה"ל "טוב למות בעד ארצנו"... הכי יש ספק שבני עוה"ב המה? והכי לא עדות ברורה היא דאע"ג דאיהו לא חזי מזלייהו חזי, אבל נפשו, נפש הישראלי שבקרבו, חזי ומשתוקק לחזור למקור. וכבר אמרו 'כל הדר בארץ ישראל דומה שיש לו אלוך, היינו, אפילו אינו יודע ומבין לבקש בפיו את אלוקים, אבל נפשו בקרבו מרגיש הצורך לזה. וע"ז רמזו בתיבת 'דומה' שאמרו, היינו אף שלפי הנהגתו אינו כן, על כרחך, כיון שמבקשים את ארץ ישראל הוי בכלל ג"כ 'ובקשו את ה' אלוקיהם', וגם 'דוד מלכם', כי זה יביא לכונן מלכות בי"ד ולבנות ביהמ"ק, אחר ההזדככות ברוב ימים. ויקיים בנו נבואת הנביא 'ומשתי את עוון ישראל ביום אחד' (אם הבנים שמחה, עמ' קיב (תשמג)).

זו אפוא, תחילתה של התשובה המוזכרת בתחילת הפרשה "ושבת עד ה' אלוקיך" - עצם העלייה לארץ, שאמנם נחשבת לתשובה מיראה ושלא לשמה, אך עתידה להתפתח ולהתגלות כתשובה מאהבה, "כי תשוב אל ה' ככל לבבך ובכל נפשך". והעדר התשובה מעמיד לנו מלך שגזרותיו קשות כשל המן.

וכן כתב הרב המקובל, ר' יהודה אלקלעי, בקריאתו ליהדות פולין. "כיון שלא התעוררו ישראל לשוב לארצנו ולנחלת אבותינו, התחילו הגזרות,

הגירושיין וההשמדות. מפני שהדבר תלוי בתשובה - שישובו ישראל לארץ" (הרב אביחיל, הזמנים המקודשים). "ונמצא אור העולם כולו וחידושו כל צורותיו בכל זמן ועידן בתשובה הוא תלוי, וק"ו אורו של משיח וישועתם של ישראל, תחיית האומה והארץ, השפה והספרות, שהכל ממקור התשובה יוצא, ממעמקים אל מרומי התשובה העליונה יובאו" (אורות התשובה, ד, יא).

והשיב לב אבות על בנים

ההתעוררות הלאומית אינה מצטמצמת בעלייה לארץ בלבד; כוללת היא גם את חיזוק רגשות הלאומיות והכלליות בכלל. חיזוק זה הוא רכיב חיוני בדרך לתשובה השלמה. שכן "כל החטאים באים רק לרגל שכחת הכלל, ואינם מרגישים רק את הפרטים. לכן צריכה התשובה להיות ע"י שכחת הפרטים ולהרגיש רק את הכלל, וכאשר תתגלה בחינת הכלל, יהיה מקום גם לפרט. וזאת היא התשובה הגדולה שתהיה אחרי גאולת הכלל. ולזאת עיקר העבודה בזמן האחרון, בעקבתא דמשיחא, הוא לעבוד על כל שדה הכשרת הקנינים הכלליים, ולגלות בישראל את הצורה הלאומית והעממית שלהם, 'והייתי לכם לאלוקים' - ואתם תהיו לי לעם" (הרי"מ חרל"פ, מעייני הישועה עמ' שפט).

וכן כתב השפת אמת: "'אתם נצבים היום כולכם' - כי הכלל ישראל לעולם עומדים לפני הקב"ה והעבודה לכל פרט לבטל עצמו אל הכלל. וזה 'היום' הוא בכל יום ויום... ומצד זה יכולים כל הרשעים לחזור בתשובה, כי החטא רק במקרה שנפרש מכללות ישראל, ולכן יכול לחזור לשרשו, כמאמר, לירושת אבותי אני חוזר" (שפת אמת, דברים, עמ' סא). ובזמן הזה "סמוך לעקבא דמשיחא, מתרבה סגולת האחדות באומה" (אורות, עמ' עז). מכאן, שלא תיתכן תשובה שלמה בלא שתקדם לה הפסקת הגלות, קיבוץ גלויות ובניין הארץ, ורק לאחר כל אלה יתחזקו הרגשות הלאומיים ותבוא התשובה העליונה. "תחיית האומה היא היסוד של בנין התשובה הגדולה, תשובת ישראל העליונה ותשובת העולם כולו שתבוא אחריה" (שם, עמ' פז).

"כמו שאנו בטוחים שכל היעודים יתקיימו ודבר אחד מהם לא יפול ארצה, כן אנו בטוחים שהדור האחרון, כמו שהתחיל לשוב על החטא של

'וימאסו בארץ חמדה', ואחרי נדידת שנות אלפים בגולה אחר גולה, זכרו את ירושלים ואת ציון וכל מקראיה, ובכל עוז ומרץ עוזבים הם את ארצות הגלות ועולים לציון, ובחרוף נפשות בונים את ארצנו הקדושה - כן יקום דור רענן וחי, אשר בחרוף נפש ילחם גם להחיות את הקדש, להשלים את המנגינה העליונה, שירת ההויה, בכל שמונת נימיה, שלא יחסר אף תו אחד מקיומי תורה שבכתב ושבע"פ, עם כל מנהגי הקודש של ישראל, בכל עוז חוס קודש ושלמה יה, באהבה רבה ואהבת עולם. והדור הוא יעמיד למשפט את הוריו ומחנכיו, אשר הוליכוהו שולל ויכרתו מפיהם אוכל קדשם, ויכריחו את אבותיהם שישובו בתשובה שלמה. וזה 'והשיב לב אבות על בנים', ע"י הבנים ישובו האבות. ואנו מקוים שהדור הצעיר שלנו, הוא יהיה אותו הדור שיתנער מעפרו, ויעבור חלוץ לשמירת התורה ולתשובה שלמה" (הרי"מ חר"פ, מעיני הישועה, עמ' יט). "ותחיה של השבת לב אבות על בנים, ולב בנים על אבותם, א"א להיות כי אם דוקא ע"י אוריא דארץ ישראל" (עקבי הצאן, עמ' קיד).

את השלבים הראשונים שבגאולה יש לראות כמדרגות תחתונות של תנועה אדירה לשיבה למקורות הישראלית, תנועה שכוחה בדחיפות פנימיות היותר עמוקות של נשמת ישראל. תנועה בכיוון ירושלים של מעלה, לקרבת אלוקים, לחיים ישראלים טבעיים, עצמאיים, משוללי תלות חומרית או רוחנית. אמנם בתחילה גילויה הם חיצוניים, אך זאת משום "שהדור הראשון של עקבתא דמשיחא בתחילת קץ המגולה של ישוב ארץ ישראל, הוא מכשיר את החומר של כנסת ישראל והרוחניות צריכה לשמש בו שימוש של שמירת החיים הפנימיים. וכשיתחזק הכח החמרי של האומה, אז יגלו כל הסגולות הרוחניות הקדושות שבה, ותשוב התורה וכל מאורותיה לאיתנה להיות לאור עולם, לעטרת תפארת בידי ה', ולצניף מלוכה בכף אלוקי ישראל" (אורות, עמ' פג).

ובינתיים:

אופיה של הגאולה הבאה לפנינו, שראשית צעדיה הננו חשים ומרגישים, הוא בתוכיותה של כנסת ישראל. מתפתחת היא האומה בכל כוחותיה, מגדלת היא את רוחה, את טבעה ואת עצמיותה. אינה מכרת עדיין את עומק הישות העליונה שהיא כל יסוד

תקומתה. עינה לארץ, ולשמים עדנה לא תביט. היא אינה שבה עדיין אל אישה הראשון בפועל, היא מעבדת את חייה בכוחותיה הנמצאים בשרשי נשמתה. אמנם בלא קריאת שם, בלא מגמה מבוררת הכל הוא אור ה' וכבודו, אבל לא היא ולא העולם מכירים זה בבליטה. שם שמים לא שגור בפיה, אומץ וגבורה רודפת היא, אבל באמת הכל קודש ואלוקי הוא. רק בגמר התוכן, בהעלות האומה למרום מצבה, אז יוחל אור אלוקי נקרא בשם המפורש להגלות, יגלה ויראה, שכל מה שהאיר, וכל מה שיאיר, כל שחי וכל שיחיה בה, הכל אור אלוקי עולם, אלוקי ישראל הוא, 'וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו', 'ושם העיר מיום ה' שמה'. מצב גאולה זה הוא יסוד החזון של הרזים, שכנסת ישראל לא תשוב למקומה לעתיד, כי אם הקב"ה וכל חיליו יבואו אליה, ויקימו אותה מן עפרא ביקר סגי, אשרי עין ראתה כל אלה, ולמשמע אוזן ותקוה תשמח נפשנו. והמשך הזמן העובר בין ההופעות המיוחדות המרוכזות בכנסת ישראל, עד שיופיע אור תפארת ישראל לדעת כי שם ה' נקרא עליה, הוא זמן חבלי משיח, שרק אמיץ אונים כרב יוסף היה אומר עליו, בניגוד לכל האומרים "ייתי ולא אחמיניה" - "ייתי ואזכי דאיתיב בטולא דכופתא דחמריה" (שם, עמ' עט).

יתפתח הישוב בארץ ישראל, יבנה הבנין הלאומי, מתוכו יפוח רוח גדול, נשמת האומה תתעורר לתחיה, מעומק טבעה תכיר את כל מהותה, מעוצם כוחה תכונן את סדרי חייה העצמאיים... והצביון הטבעי להם הוא אשר יביא את התשובה הגדולה, את התשובה מאהבה, בלא שום נפילה חמרנית, כ"א תשובה פנימית נובעת מעומק האמת שבאור החיים של הנשמה. אין להצטער כלל מזרמי הרוח הלאומי הטבעי ההולך וסואן. גם הקלקולים שהוא מקלקל במהלכו, סופם לבוא לכלל בנין ותיקון (שם שם).

עומדים אנחנו מול חזיון גדול ועצום אשר אין ההסתוריה האנושית יודעת דוגמתו. אין ספק בדבר שחליפות רבות ערך כמוסות במעמקי חזיון עולם זה. ובזה ג"כ אין ספק כי יד ישראל ברוחו בקולו של יעקב מוכרח פה להגלות. חלילה לנו לעשות פלסתר את כל המעשים והעלילות, השאיפות והמסיבות לעריגת

חיים כלליים שעברו עלינו בשנים האחרונות. כמה שהם מעורבים בסיגים, כמה שעוד לא קבלו את צורתם הנכונה, ותארם החי בחיי אמת שלהם, הננו רואים בהם סוף כל סוף התאמה לחזון הקודש, אותות אשר לא ינכרו שהדברים נעשים ע"פ מגמה עליונה, ויד ה' אוחזת בהם להחל דרך סלולה לעמו המיוגע מהמון צרותיו, וגם לעולמו הרובץ תחת משא החיים המעורבבים הכבדים עליו... מתוך אותם הרוחות החדשים המנשבים בעולמנו זה כיובל ויותר יש הלא מה לקחת כשמטהרים אותם, כשמרכיבים אותם ע"ג יסודות של טהרה ושל קדושה. הדעות והשאיפות של בנין רוחני וגשמי לישראל, התשוקה האדירה של בנין הארץ והאומה למרות כח המניעות החיצוניות והפנימיות, החזיונות הכמוסים בתוך הרבה לבבות הוגים לרומם קרן ישראל ורוחו, לאגד יחד את גבורת החיים עם קדושת הנשמה, את כשרון הבינה עם מעמק האמונה, את זריזות הסידור עם צפיית הישועה, כל אלה הם דברים שיתנו את פרים, ובעל מלחמות ב"ה יצמיח מכלם את צמחי ישועתו (אגרות הראיה, ח"ג, עמ' ג).